

Magdalena El-Hagin
Sąd Okręgowy w Gdańsku
ORCID: 0000-0002-0669-1354
magdalena.el-hagin@iustitia.pl

Dyrektywa 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych w świetle najnowszego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej - część I

The Directive 2005/29/EC on unfair commercial practices in the light of the latest case-law of the Court of Justice of the European Union – part I

Abstract

During the fifteen years since its adoption, Directive 2005/29/EC on unfair commercial practices has been interpreted in the subject literature, the guidelines of the European Commission and in the case-law of the Court of Justice. The paper analyses 12 judgements of the CJEU imposed in the last five years (2016–2020) in the context of the scope of Directive 2005/29/EC. First, the CJEU's take on the relationship between Directive 2005/29/EC and other union and national regulations is discussed. Then the CJEU's *acquis* regarding the subjective scope of the Directive is presented. In light of the fact that the Directive leads to the protection both consumers and traders operating legally, it is of importance for almost all UE citizens. Thus the precise determination of the scope of Directive 2005/29/EC is tremendously important for traders, consumers and all practitioners interpreting national law in the light of the Directive's provisions (especially courts), but – also although to a lesser extent – for Member States' legislators.

Keywords: Directive 2005/29/EC, unfair commercial practices, consumer protection, case-law of the CJEU

Abstrakt

Dyrektywa 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych obowiązuje od ponad 15 lat. W tym czasie interpretowana była w literaturze przedmiotu, wytycznych Komisji Europejskiej oraz orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości UE. W niniejszym opracowaniu przeanalizowano 12 orzeczeń TSUE z ostatnich pięciu lat (2016–2021). W pierwszej kolejności omówiono stanowisko TSUE w przedmiocie relacji dyrektywy 2005/29/WE do innych instrumentów unijnych i krajowych. Następnie przedstawiono dorobek TSUE w kwestii podmiotowego zakresu stosowania dyrektywy 2005/29/WE. Z uwagi na fakt, że dyrektywa zmierza do ochrony zarówno konsumentów, jak i profesjonalistów funkcjonujących zgodnie z prawem, ma ona znaczenie dla – bez mała – ogółu obywateli UE. W tym kontekście precyzyjne określenie zakresu jej stosowania jest niezwykle istotne dla przedsiębiorców, konsumentów oraz wszystkich praktyków interpretujących prawo krajowe w świetle przepisów dyrektywy (zwłaszcza sądów), a także – choć w mniejszym zakresie – dla ustawodawców krajowych.

Słowa kluczowe: dyrektywa 2005/29/WE, nieuczciwe praktyki handlowe, ochrona konsumentów, orzecznictwo TSUE

1. Wprowadzenie

Dyrektywa 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych¹ została przyjęta 11 maja 2005 r. z terminem transpozycji wyznaczonym państwom członkowskim na 12 czerwca 2007 r. Choć obowiązuje od ponad 15 lat, interpretacja jej postanowień w procesie sądowego stosowania nadal budzi wątpliwości².

¹ Dyrektywa 2005/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 maja 2005 r. dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym oraz zmieniająca dyrektywę Rady 84/450/EWG, dyrektywy 97/7/WE, 98/27/WE i 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz.Urz. UE L 149 z 11.06.2005 r., s. 22-39 – dalej: dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych.

² O czym świadczyć może sama statystyka – TSUE dotychczas dokonał wykładni przepisów dyrektywy w ponad 40 orzeczeniach.

W dyrektywie przewidziano harmonizację zupełną: państwa członkowskie nie mogą przyjmować ani bardziej restrykcyjnych, ani bardziej liberalnych środków w materii objętej dyrektywą³, za wyjątkiem kwestii wyraźnie w dyrektywie sprecyzowanych⁴. W efekcie ma to prowadzić do ujednoczenia prawa w zakresie nią unormowanym na obszarze UE, zaś konsumenci w każdym państwie członkowskim nie powinni spodziewać się ani niższych ani wyższych standardów poziomu ochrony niż wynika to z treści dyrektywy. W literaturze wskazuje się jednak⁵, że założenie pełnej harmonizacji, której konsekwencją są niejako uśrednione regulacje, niesie ze sobą niebezpieczeństwo obniżenia poziomu ochrony konsumenta w stosunku do zapewnionego dotychczas (lub pożądanego) w ustawodawstwie krajowym. Państwa członkowskie nie mogą bowiem przyjąć ani utrzymywać środków innych niż w przewidziane w dyrektywie, nawet gdyby miało to na celu zapewnienie jeszcze wyższego poziomu ochrony konsumentów⁶.

Zastosowanie w dyrektywie 2005/29 metody harmonizacji zupełnej koresponduje z jej bezpośrednimi celami, którymi są przyczynienie się do właściwego funkcjonowania rynku wewnętrznego i osiągnięcie wysokiego poziomu ochrony konsumentów⁷. Pierwszoplanowym zadaniem dyrektywy jest zatem ochrona interesów ekonomicznych (gospodarczych, rynkowych) konsumentów, niemniej jednak, niejako pośrednio, dyrektywa (motyw 6) zapewnia także ochronę przedsiębiorcom działającym uczciwie. Zważywszy zatem, że dyrektywa zmierza do ochrony zarówno konsumentów, jak i profesjonalistów funkcjonujących zgodnie z prawem, ma ona znaczenie dla – bez mała – ogółu obywateli UE. W tym kontekście precyzyjne określenie zakresu

³ A. Kunkiel-Kryńska, *Nowe rozwiązania prawa ochrony konsumenta w dyrektywie o nieuczciwych praktykach handlowych*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2007, nr 8, s. 28.

⁴ W szczególności, zgodnie z art. 3 ust. 9 w odniesieniu do usług finansowych i nieruchomości państwa członkowskie mogą nakładać wymogi o charakterze bardziej restrykcyjnym lub nakazowym niż wymogi nałożone przez dyrektywę 2005/29/WE. Ponadto, dyrektywą 2019/2161 wprowadzono ograniczenia przyjętej przez dyrektywę 2005/29 zasady harmonizacji zupełnej względem agresywnych lub wprowadzających w błąd praktyk marketingowych lub sprzedażowych w postaci nieumówionych wizyt przedsiębiorcy w domu konsumenta oraz w odniesieniu do wycieczek organizowanych przez przedsiębiorcę w celu promowania lub sprzedaży produktów konsumentom (art. 3 ust. 5 i 6).

⁵ J. Maliszewska-Nienartowicz, *Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych – pierwszy etap wspólnotowego prawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji?*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, nr 1, s. 22-23.

⁶ Szerzej zob. A. Kunkiel-Kryńska, *Metody harmonizacji prawa konsumenckiego w Unii Europejskiej i ich wpływ na procesy implementacyjne w państwach członkowskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 202 i n.

⁷ Zob. art. 1 i motyw 12 dyrektywy 2005/29.

jej stosowania jest niezwykle istotne dla przedsiębiorców, konsumentów oraz wszystkich praktyków interpretujących prawo krajowe w świetle przepisów dyrektywy (zwłaszcza sądów), a także – choć w mniejszym zakresie – dla ustawodawców krajowych.

Dla przejrzystości dalszych rozważań warto w tym miejscu przypomnieć, że dyrektywa obejmuje zasadniczo wszystkie relacje pomiędzy przedsiębiorcami a konsumentami (*business-to-consumer*, B2C) we wszystkich sektorach. Stosuje się ją przy tym do nieuczciwych praktyk handlowych przed zawarciem transakcji handlowej dotyczącej produktu, w trakcie jej zawierania oraz po jej zawarciu (art. 3 ust. 1). Zatem dla ustalenia zakresu stosowania dyrektywy kluczowa jest wykładnia pojęć użytych w tym przepisie, tzn. praktyki handlowej i produktu. Dopiero stwierdzenie, że w danym przypadku zastosowano praktykę handlową w kontekście transakcji dotyczącej produktu, może być punktem wyjścia do analizy pozostałych przesłanek nieuczciwych praktyk handlowych, ujętych w charakterystycznej strukturze dyrektywy o kształcie piramidy⁸. Konstrukcja ta obejmuje trzy kategorie przepisów o różnym charakterze: „dużą” klauzulę generalną zakazującą nieuczciwych praktyk handlowych (art. 5), dwie „małe” klauzule generalne zakazujące wprowadzających w błąd praktyk handlowych (art. 6 i 7) i agresywnych praktyk handlowych (art. 8 i 9) oraz tzw. czarną listę klauzul, objętych załącznikiem I do dyrektywy, czyli zakazów *per se*⁹.

Analizując zakres stosowania dyrektywy 2005/29, nie sposób pominąć faktu, że jej przepisy zostały zmodyfikowane dyrektywą 2019/2161 w odniesieniu do lepszego egzekwowania i unowocześnienia unijnych przepisów dotyczących ochrony konsumenta¹⁰ (dalej jako dyrektywa 2019/2161), stanowiącą część „Nowego Ładu dla konsumentów”¹¹. Biorąc pod uwagę, że wprowadzone zmiany weszły w życie 7 stycznia 2020 r., a termin implementacji do porządków krajowych mija 28 listopada 2021 r., zostały one uwzględnione w głównym toku rozważań. Zmiany w dyrektywie o nieuczciwych praktykach handlowych nie są liczne, jednakże dotyczą istotnych kwestii w niej uregulowanych, zarówno

⁸ M. Namysłowska, *Dziesięć lat dyrektywy 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 3, s. 5.

⁹ A. Kunkiel-Kryńska, *Nowe rozwiązania...*, s. 31.

¹⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2161 z dnia 27 listopada 2019 r. zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 98/6/WE, 2005/29/WE oraz 2011/83/UE w odniesieniu do lepszego egzekwowania i unowocześnienia unijnych przepisów dotyczących ochrony konsument, Dz.Urz. UE L 328 z 18.12.2019 r., s. 7-28.

¹¹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego z dnia 11.04.2018 r. COM(2018) 183 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0183> [dostęp: 21.07.2021].

w aspekcie materialnoprawnym, jak i procesowym¹². Potrzeba modyfikacji niektórych postanowień materialnych dyrektywy 2005/29 wynikała w przeważającej mierze z zachodzących rewolucyjnych zmian technologicznych oraz rozwoju świata cyfrowego, które stały się strategicznym elementem polityki gospodarczej Unii Europejskiej m.in. w ramach strategii jednolitego rynku cyfrowego (*Digital Single Market*)¹³. Z kolei modernizacja przepisów proceduralnych przejawia się zasadniczo w konieczności zapewnienia konsumentom narzędzi procesowych na płaszczyźnie prywatnoprawnej w celu realizacji skutecznej ochrony wynikającej z dyrektywy 2005/29. Zmiany te postulowano w doktrynie, jednakże do tej pory materia ta nie była uregulowana w prawie unijnym¹⁴.

Ogółem analizie poddano 20 orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z ostatnich pięciu lat (2016–2021), przy czym w niniejszym opracowaniu – 12 z nich¹⁵. W badanym okresie Trybunał dokonał interpretacji zasadniczo wszystkich elementów kluczowych dyrektywy 2005/29, dlatego też w rozważaniach zostały poruszone kwestie istotne dla ustalenia zakresu stosowania dyrektywy, a w konsekwencji – obowiązków przedsiębiorców i praw konsumentów. W artykule analizowana będzie relacja dyrektywy 2005/29 do innych instrumentów unijnych i krajowych oraz jej zakres podmiotowy¹⁶.

¹² M. Durovic, *Bright Future for EU Consumer Law?*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2019, t. 8, nr 6, s. 217.

¹³ Zob. np. rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1128 z dnia 14 czerwca 2017 r. w sprawie transgranicznego przenoszenia na rynku wewnętrznym usług online w zakresie treści, Dz.Urz. UE L 168 z 30.6.2017 r., s. 1; rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/302 z dnia 28 lutego 2018 r. w sprawie nieuzasadnionego blokowania geograficznego oraz innych form dyskryminacji klientów ze względu na przynależność państwową, miejsce zamieszkania lub miejsce prowadzenia działalności na rynku wewnętrznym oraz w sprawie zmiany rozporządzeń (WE) nr 2006/2004 oraz (UE) 2017/2394 i dyrektywy 2009/22/WE, Dz.Urz. UE L 601 z 2.03.2018 r., s. 1; zob. też komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Strategia jednolitego rynku cyfrowego dla Europy, COM(2015) 192 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/ALL/?uri=celex:52015DC0192> [dostęp: 21.07.2021].

¹⁴ A. Jabłonowska, *Wpływ dyrektywy 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych na krajowe normy proceduralne. Glosa do wyroku TSUE z dnia 19 września 2018 r., C-109/17, Bankia SA przeciwko Juanowi Carlosowi Mariemu Merinowi i in.*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2019/11, s. 31 i przytoczona tam literatura.

¹⁵ Tekst podzielono na dwie części: część I obejmuje relacje dyrektywy 2005/29 do innych instrumentów unijnych i krajowych oraz zakres podmiotowy, zaś część II – zakres przedmiotowy.

¹⁶ W kolejnej części przedstawiony zostanie dorobek TSUE w kwestii przedmiotowego zakresu stosowania dyrektywy 2005/29.

2. Relacje postanowień dyrektywy 2005/29 do innych unijnych lub krajowych norm szczególnych

Dyrektywa 2005/29 jest regulacją ramową o charakterze *lex generalis*, w tym kontekście, że jej postanowienia znajdują zastosowanie tylko w takim zakresie, w jakim w danym sektorze nie istnieją inne regulacje szczegółowe. Pozostaje ona zatem bez uszczerbku dla przepisów prawa zobowiązań umownych, w szczególności dla postanowień dotyczących ważności, zawierania lub skutków umowy (art. 3 ust. 2), dla unijnych i krajowych przepisów prawnych dotyczących aspektów produktów związanych z bezpieczeństwem i zdrowiem (art. 3 ust. 3), dla warunków wykonywania działalności gospodarczej lub warunków udzielania zezwoleń oraz dla zawodowych kodeksów postępowania lub innych szczególnych przepisów dotyczących zawodów regulowanych, tak aby możliwe było zapewnienie utrzymania wysokich standardów uczciwości, które państwa członkowskie mogą, w zgodzie z prawem wspólnotowym, nałożyć na osoby wykonujące dany zawód (art. 3 ust. 8) oraz dla stosowania przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich w dziedzinie certyfikacji i oznaczania norm dotyczących prób wyrobów z metali szlachetnych (art. 3 ust. 10).

Zgodnie z zasadą *lex specialis derogat legi generali*, wyrażoną w art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29, w przypadku kolizji pomiędzy jej przepisami a innymi unijnymi przepisami prawnymi dotyczącymi szczególnych aspektów nieuczciwych praktyk handlowych, te ostatnie mają pierwszeństwo i stosuje się je do tych szczególnych aspektów. Natomiast gdy dana regulacja sektorewa znajduje zastosowanie tylko do niektórych okoliczności, np. obowiązku informacyjnego przed zawarciem umowy¹⁷, inne aspekty związane z praktykami handlowymi zostaną objęte zakresem omawianej dyrektywy. Taką wykładnię art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29 potwierdził TSUE w wyroku *Wind Tre i Vodafone Italia*¹⁸. Podkreślono przy tym, że wskazany przepis dyrektywy wyraźnie przewiduje kolizję pomiędzy przepisami Unii, a nie przepisami krajowymi¹⁹. W kontekście pojęcia „kolizji” Trybunał podzielił stanowisko

¹⁷ A. Kunkiel-Kryńska, *Nowe rozwiązania...*, s. 30.

¹⁸ Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, *Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato przeciwko Wind Tre i Vodafone Italia*, EU:C:2018:710, pkt 58 i przytoczony tam wyrok TSUE z 16 lipca 2005 r. w sprawach połączonych C-544/13 i C-545/13, *Abcur AB przeciwko Apoteket Farmaci AB i Apoteket AB*, EU:C:2015:481, pkt 79.

¹⁹ Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, pkt 59.

rzecznika generalnego Bordony²⁰, że dotyczy ono stosunku pomiędzy danymi przepisami, wykraczającego poza zwykłą rozbieżność lub zwykłą różnicę, przy czym rozbieżność ta jest niemożliwa do pokonania za pomocą formuły integrującej, czyniącej możliwym współistnienie dwóch sytuacji bez ich wyłączenia. Trybunał wywiódł tym samym, że kolizja objęta art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29 istnieje tylko wtedy, gdy przepisy inne niż przepisy tej dyrektywy regulujące szczególne aspekty nieuczciwych praktyk handlowych nakładają na przedsiębiorców obowiązki sprzeczne z obowiązkami ustanowionymi przez dyrektywę 2005/29 bez jakiegokolwiek zakresu swobody²¹. Przyjmując takie rozumienie pojęcia kolizji, Trybunał uznał, że nie występuje ona pomiędzy przepisami dyrektywy 2005/29 a przepisami dyrektywy 2002/22²² w zakresie praw użytkowników końcowych. W konsekwencji w postępowaniu głównym w sprawie *Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato przeciwko Wind Tre i Vodafone Italia* zastosowane powinny być przepisy dyrektywy 2005/29²³.

Chociaż dyrektywa 2002/22 została uchylona z dniem 20 grudnia 2020 r. dyrektywą 2018/1972 ustanawiającą Europejski kodeks łączności elektronicznej²⁴, to jednak nadal pozostają aktualne rozważania Trybunału w wyroku *Wind Tre i Vodafone* dotyczące istoty stosunku postanowień dyrektywy 2005/29 do innych regulacji prawa unijnego (zwłaszcza wykładni pojęcia kolizja w rozumieniu art. 3 ust. 4 dyrektywy). Za szczególnie istotne należy uznać rozważania w pkt. 59 i 61 wyroku. Trybunał, wskazując, że art. 3 ust. 4 przewiduje wyraźnie kolizję pomiędzy przepisami Unii²⁵, po pierwsze przesądził, iż zawarte tam odesłanie powinno ograniczać się ściśle do prawodawstwa unijnego (nie zaś krajowego) regulującego określone aspekty nieuczciwych praktyk handlowych. TSUE wykluczył tym samym możliwość dokonania szerokiej wykładni tego przepisu, prowadzącej do objęcia swoim zakresem regulacji transponujących normy prawa UE do systemów krajowych. Ocena sprzeczności przepisu krajowego regulującego szczególne aspekty nieuczci-

²⁰ Tamże, pkt 60 i przywołana tam opinia rzecznika generalnego Bordony przedstawiona w dniu 31 maja 2018 r., pkt 124 i 126.

²¹ Tamże, pkt 61.

²² Dyrektywa 2002/22/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 marca 2002 r. w sprawie usługi powszechnej i związanych z sieciami i usługami łączności elektronicznej praw użytkowników, Dz.Urz. UE L 108 z 24.04.2002 r., s. 51-77.

²³ Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 I C-55/17, pkt 68, 69.

²⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiająca Europejski kodeks łączności elektronicznej, Dz.Urz. UE L 321 z 17.12.2018 r., s. 36-214.

²⁵ Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 I C-55/17, pkt 59.

wych praktyk handlowych w sposób bardziej szczegółowy niż przewidziany w dyrektywie 2005/29 z przepisem tejże dyrektywy różni się w zależności od tego, czy transponuje on do porządku krajowego postanowienia dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych, czy też innej. W pierwszym przypadku, stosowanie przepisu krajowego jest wyłączone z uwagi na ustanowienie pełnej harmonizacji regulacji odnoszących się do nieuczciwych praktyk handlowych przedsiębiorstw wobec konsumentów, skutkiem czego państwa członkowskie nie mogą przyjąć bardziej restrykcyjnych środków niż te, które określa dyrektywa, nawet gdyby miało to na celu zapewnienie jeszcze wyższego poziomu ochrony konsumentów. W drugiej zaś sytuacji należy zbadać transponowaną dyrektywę sektorową pod kątem ustalenia, czy powinna ona mieć pierwszeństwo względem dyrektywy 2005/29 na podstawie jej art. 3 ust. 4. Jak słusznie zauważył rzecznik generalny Bordona, gdy prawo Unii zezwala państwom członkowskim na uregulowanie szczególnych aspektów nieuczciwych praktyk handlowych w sposób, który może być bardziej rygorystyczny niż przepisy dyrektywy 2005/29, zastąpienie tej ostatniej nie wyniknie z normy krajowej wydanej w ramach takiej możliwości, lecz z dyrektywy (sektorowej), która to przewiduje²⁶.

Po drugie zaś, w sposób niejako pośredni, TSUE rozstrzygnął, że stosunek szczególności ustanowiony w art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29 dotyczy wyłącznie przepisów lub postanowień, a nie systemów uregulowań sektorowych. TSUE ograniczył się w tym względzie do przedstawienia tezy wynikającej z literalnego brzmienia cytowanego przepisu, bez jej uzasadnienia systemowego. Teza ta powiela jednakże umotywowane stanowisko rzecznika generalnego Bordony, który wyjaśnił, że system ustanowiony dyrektywą o nieuczciwych praktykach handlowych, jako ogólny system ochrony, nie ustępuje pierwszeństwa żadnemu innemu systemowi. Pierwszeństwa ustępują wyłącznie niektóre z przepisów tej dyrektywy, i tylko w takim zakresie, w jakim istnieją inne przepisy regulujące „określone aspekty nieuczciwych praktyk handlowych”²⁷.

Z kolei w punkcie 61 wyroku TSUE skonstruował bardzo praktyczną wskazówkę dla sądów krajowych (i innych organów stosujących postanowienia dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych) dotyczącą interpretacji pojęcia „kolizji” objętego art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29²⁸. Także w tym zakresie Trybunał odwołał się do opinii rzecznika generalnego Bordony, który

²⁶ Opinia rzecznika generalnego Bordony w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, pkt 120.

²⁷ Tamże, pkt 107.

²⁸ Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, pkt 61.

zaś wypowiedział się podobnie jak rzecznik generalny H. Saugmandsgaard Øe w opinii przedstawionej do sprawy *Dyson Ltd przeciwko European Commission*²⁹. Wskazuje się zatem, że pojęcie „kolizji” należy odnieść do przepisów regulujących szczególnie aspekty nieuczciwych praktyk handlowych, które nakładają na przedsiębiorców obowiązki sprzeczne z obowiązkami wynikającymi z dyrektywy 2005/29, jeśli przy tym przedsiębiorcom nie pozostawia się żadnej swobody działania w celu zwolnienia się z tych powinności. Jest to przydatna koncepcja o walorze użytecznym, która – poprzez prostotę przekazu – może przyczynić się do prawidłowego stosowania art. 3 ust. 4 dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych.

Relacja postanowień dyrektywy 2005/29 do dyrektywy 93/13 w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich³⁰ stanowiła natomiast przedmiot rozważań Trybunału Sprawiedliwości w wyroku *Bankia SA przeciwko Juanowi Carlosowi Mariemu Merinowi i in.* W ocenie Trybunału, choć obie dyrektywy mają na celu zapewnienie wysokiego poziomu ochrony konsumentów, to jednak cel ten realizują w różny sposób³¹. Orzeczenie zapadło na tle sporu kredytobiorców z instytucją finansową (Bankia SA) na gruncie postępowania w przedmiocie egzekucji wierzytelności zabezpieczonej hipoteką. Na podstawie zawartej umowy Bankia udzieliła konsumentom kredytu zabezpieczonego hipoteką na ich nieruchomości, przy czym strony ustaliły wartość wyjściową nieruchomości na wypadek jej sprzedaży w drodze licytacji. W związku z trudnościami kredytobiorców z terminową spłatą rat, po kilku latach strony dokonały restrukturyzacji zadłużenia, zmieniając niektóre warunki umowy tj. wydłużono termin spłaty pozostałej kwoty kredytu oraz obniżono wartość nieruchomości. Z uwagi na uchybienia w płatności rat kredytu, Bankia ostatecznie wszczęła postępowanie egzekucyjne, natomiast kredytobiorcy wnieśli powództwo przeciwegzekucyjne, podnosząc zarzuty w przedmiocie nieuczciwości przedmiotowej umowy. Konsumenti zarzucili, po pierwsze, że Bankia wykorzystwała przedłużenie terminu spłaty umowy jako zachętę do ustalenia niższej wartości nieruchomości, po drugie zaś, że odmówiła zaproponowanej formy spłaty zadłużenia przez przejęcie nieruchomości z jednoczesnym umożliwieniem dłużnikom dalszego zamieszkiwania w spornym lokalu.

²⁹ Opinia rzecznika generalnego Saugmandsgaard Øe w sprawie *Dyson Ltd przeciwko BSH Home Appliances NV*, C-632/16, pkt 91; wyrok TSUE z 8 listopada 2018 r. w sprawie T-544/13, *Dyson Ltd przeciwko Komisji Europejskiej*, EU:T:2018:761.

³⁰ Dyrektywa Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich, Dz.Urz. UE L 95 z 21.04.1993 r., s. 29-34.

³¹ Wyrok TSUE z 19 września 2018 r. w sprawie C-109/17, *Bankia SA przeciwko Juanowi Carlosowi Mariemu Merinowi i in.*, EU:C:2018:735, pkt 36.

W pierwszej kolejności Trybunał podkreślił, że w celu zapewnienia wysokiego poziomu ochrony konsumentów dyrektywa 2005/29 ustanawia ogólny zakaz stosowania nieuczciwych praktyk handlowych, przy czym pozostawia ona państwom członkowskim pewien zakres uznania co do wyboru środków wykonawczych, zgodnie z art. 11 i art. 13, pod warunkiem, że są one odpowiednie i skuteczne, a przewidziane w ten sposób sankcje są skuteczne, proporcjonalne i odstraszające³². W odniesieniu do art. 3 ust. 2 dyrektywy 2005/29 TSUE wskazał, że należy stosować dyrektywę bez uszczerbku dla prawa zobowiązań, w szczególności postanowień dotyczących ważności, zawierania lub skutków umowy³³. W związku z tym umowa nie może zostać uznana za nieważną jedynie z tego względu, że zawiera postanowienia sprzeczne z ogólnym zakazem nieuczciwych praktyk handlowych, sformułowanym w art. 5 ust. 1 dyrektywy 2005/29³⁴. Trybunał zauważył ponadto, że w odróżnieniu od dyrektywy 93/13, wskazującej na brak mocy wiążącej nieuczciwych postanowień umownych³⁵, dyrektywa 2005/29 nie określa bezpośrednio konsekwencji naruszenia zakazu stosowania nieuczciwych praktyk handlowych w płaszczyźnie prywatnoprawnej. Wniosek ten przesądza o niemożliwości przeniesienia orzecznictwa TSUE dotyczącego nieuczciwych postanowień umownych w aspekcie proceduralnym na grunt praktyk handlowych, w szczególności zaś wyroku *Mohamed Aziz przeciwko Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*³⁶, w którym dopuszczono możliwość sprawowania przez sąd krajowy kontroli tytułu egzekucyjnego pod kątem nieuczciwych warunków umownych na podstawie dyrektywy 93/13 w toku postępowania w przedmiocie egzekucji wierzytelności zabezpieczonej hipoteką³⁷. Trybunał orzekł w konsekwencji, że skuteczność dyrektywy 2005/29 (odmiennie niż dyrektywy 93/13) nie wymaga, aby państwa członkowskie zezwalały, by sąd, przed którym toczy się postępowanie w przedmiocie egzekucji wierzytelności zabezpieczonej hipoteką, badał z urzędu lub na wniosek strony ważność tytułu egzekucyjnego pod względem tego, czy doszło do nieuczciwych praktyk handlowych³⁸.

³² Tamże, pkt 30, 31.

³³ Tamże, pkt 32.

³⁴ Tamże, pkt 33.

³⁵ Zob. art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13.

³⁶ Wyrok TSUE z 14 marca 2013 r. w sprawie C-415/11, *Mohamed Aziz przeciwko Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*, EU:C:2013:164.

³⁷ Wyrok TSUE z 19 września 2018 r. w sprawie C-109/17, pkt 35, 36.

³⁸ Tamże, pkt 34.

Powyższa konstatacja nie oznacza jednak, w ocenie Trybunału, że sądy krajowe pozbawione są całkowicie możliwości badania umowy stanowiącej tytuł egzekucyjny pod kątem wystąpienia nieuczciwych praktyk handlowych na jakimkolwiek etapie jej zawierania lub wykonywania. Trybunał poruszył bowiem dwie istotne kwestie dotyczące możliwych metod indywidualnej ochrony konsumentów pokrzywdzonych nieuczciwymi praktykami handlowymi. Po pierwsze wskazał, że zgodnie z motywem 9 dyrektywy 2005/29 akt ten nie stanowi uszczerbku dla indywidualnych powództw wnoszonych przez osoby, które ucierpiały na skutek nieuczciwej praktyki handlowej³⁹, zaś odszkodowanie może być traktowane jako jeden z odpowiednich i skutecznych środków zwalczania nieuczciwych praktyk handlowych wymaganych w art. 11 dyrektywy⁴⁰ obok zbiorowego dochodzenia roszczeń o nakazanie zaprzestania stosowania nieuczciwych praktyk handlowych w trybie sądowym lub administracyjnym⁴¹. Trybunał skorelował zatem pojęcie odpowiednich i skutecznych środków zwalczania nieuczciwych praktyk z perspektywy indywidualnego konsumenta m.in. z dochodzeniem przez konsumentów roszczeń odszkodowawczych w formie odrębnych powództw. Po drugie, TSUE zauważył, że chociaż stwierdzenie nieuczciwego charakteru praktyki handlowej nie przesądza o nieuczciwym charakterze warunków umownych, to stanowi jedną z okoliczności, na których właściwy sąd może oprzeć ocenę nieuczciwego charakteru warunków umownych, która zgodnie z art. 4 ust. 1 dyrektywy 93/13 winna obejmować wszelkie okoliczności związane z wykonaniem umowy⁴². Trybunał zaakcentował zatem możliwość uwzględnienia potencjalnie nieuczciwych praktyk handlowych w ramach kontroli nieuczciwych postanowień umownych na gruncie dyrektywy 93/13. Wynika to z faktu, że sąd krajowy zobowiązany jest badać, również z urzędu, czy dane warunki umowy wchodzące w zakres stosowania dyrektywy 93/13 mają nieuczciwy charakter, a tym samym zniwelować brak równowagi między konsumentem a przedsiębiorcą⁴³. W konsekwencji, kontrolując ważność tytułu egzekucyjnego w świetle dyrektywy 93/13, sąd ten ma możliwość badania nieuczciwego charakteru praktyki handlowej, będącej podstawą tego tytułu⁴⁴. Trybunał zatem jednoznacznie postuluje analizę warunku umownego pod kątem jego abuzywności także

³⁹ Tamże, pkt 32.

⁴⁰ Tamże, pkt 46.

⁴¹ Tamże, pkt 42.

⁴² Tamże, pkt 49 i przytoczony tam wyrok TSUE z 15 marca 2012 r. w sprawie C-453/10, *Pereničová i Perenič przeciwko SOS financ, spol. s r. o.*, EU:C:2012:144, pkt 43, 44.

⁴³ Wyrok TSUE z 19 września 2018 r. w sprawie C-109/17, pkt 38.

⁴⁴ Tamże, pkt 48.

z perspektywy potencjalnej nieuczciwości praktyki handlowej, na podstawie której postanowienie to zostało uzgodnione między stronami. Jeżeli taki zabieg się powiedzie, konsument może liczyć na skuteczną ochronę prawną w świetle przepisów dyrektywy 93/13 oraz – *in concreto* – na zawieszenie postępowania egzekucyjnego z nieruchomości zabezpieczonej hipoteką prowadzonego na podstawie tytułu egzekucyjnego w postaci umowy zawierającej postanowienie abuzywne, objęte tą umową na skutek nieuczciwej praktyki handlowej.

Należy jednakże przyjąć, że wywód TSUE w wyroku *Bankia* nie gwarantuje konsumentom skutecznej ochrony w sytuacji, gdy kwestionowane postępowanie przedsiębiorcy wykracza poza zakres stosowania dyrektywy 93/13, zaś w prawie krajowym nie wprowadzono indywidualnych środków ochrony kontraktowej konsumentów poszkodowanych nieuczciwymi praktykami handlowymi. Innymi słowy, jeśli sąd krajowy nie dopatry się nieuczciwości danego warunku umownego w świetle dyrektywy 93/13, pomimo stwierdzenia nieuczciwego charakteru praktyki handlowej, konsument pozbawiony jest efektywnego wsparcia na podstawie dyrektywy 2005/29.

Wyrok *Bankia*, choć nie do końca satysfakcjonujący w zakresie narzędzi przysługujących sądom krajowym w toku postępowania egzekucyjnego z nieruchomości w sytuacji stwierdzenia nieuczciwości danej praktyki handlowej przy zawieraniu lub wykonywaniu umowy stanowiącej tytuł egzekucyjny, należy w ostatecznym rozrachunku ocenić pozytywnie. Oddaje bowiem charakter dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych jako instrumentu ramowego określającego ogólne zasady wzajemnych stosunków między przedsiębiorcami i konsumentami, w razie potrzeby uzupełnianego przez szczegółowe przepisy sektorowe. Trybunał słusznie położył nacisk na cztery istotne kwestie wpisujące się w istotę dyrektywy 2005/29: zasadniczą rolę samego zakazu stosowania nieuczciwych praktyk handlowych, brak unormowania w dyrektywie indywidualnych środków ochrony konsumentów, brak regulacji dotyczących konsekwencji naruszenia zakazu stosowania nieuczciwych praktyk handlowych w płaszczyźnie prywatnoprawnej oraz fakt, że zbiorowe dochodzenie roszczeń o nakazanie zaprzestania stosowania nieuczciwych praktyk handlowych stanowi jedyny bezpośrednio określony model odpowiednich i skutecznych środków zwalczania nieuczciwych praktyk handlowych, które powinny być dostępne w każdym państwie członkowskim na podstawie art. 11 ust. 1 dyrektywy 2005/29. Należy przypomnieć, że sąd odsyłający w pierwszym pytaniu zmierzał do ustalenia, czy nałożony na państwa członkowskie przez art. 11 dyrektywy 2005/29 obowiązek wprowadzenia „odpowiednich i skutecznych środków” mających na celu zwalczanie nieuczci-

wych praktyk handlowych, stoi na przeszkodzie uregulowaniu krajowemu, które nie zezwala na stosowanie postanowień dyrektywy w postępowaniu w przedmiocie egzekucji wierzytelności zabezpieczonej hipoteką. Odpowiedź pozytywna Trybunału na tak postawione pytanie prejudycjalne stanowiłaby niewątpliwie wyjście poza wykładnię literalną, systemową i celowościową dyrektywy 2005/29. Mogłaby również doprowadzić do zachwiania reguł harmonizacji zupełnej przewidzianej w dyrektywie.

Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że wyrok *Bankia* stanowił poniekąd apel do ustawodawcy unijnego o przyspieszenie nowelizacji dyrektywy 2005/29 w zakresie indywidualnych środków ochrony kontraktowej. Dyrektywą 2019/2161 wprowadzono do dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych postanowienia dotyczące prywatnoprawnego dochodzenia roszczeń. Art. 11a ustanawia obowiązek wdrożenia przez państwa członkowskie proporcjonalnych i skutecznych środków prawnych, w tym do odszkodowania za szkodę poniesioną przez konsumenta oraz, w stosownych przypadkach, do obniżenia ceny lub rozwiązania umowy. Państwom członkowskim pozostawiono przy tym swobodę w zakresie ustalenia warunków korzystania z tych środków prawnych i ich skutków, a także istotnych okoliczności podlegających uwzględnieniu przy ocenie roszczenia zgłoszonego przez konsumenta np. wagę i charakter nieuczciwej praktyki oraz poniesioną szkodę. W tym zakresie przepis ten zakłada zatem harmonizację minimalną⁴⁵. Te środki prawne pozostają bez uszczerbku dla korzystania z innych środków prawnych dostępnych dla konsumentów na mocy prawa unijnego lub prawa krajowego. W motywie 16 dyrektywy 2019/2161 wskazano, że wprowadzenie art. 11a do dyrektywy 2005/29 wynikało z niezbędności zapewnienia konsumentom przez wszystkie państwa członkowskie proporcjonalnego i skutecznego dostępu do środków prawnych w celu wyeliminowania skutków nieuczciwych praktyk oraz ułatwienie egzekwowania prawa na drodze prywatnoprawnej⁴⁶. Przykładowo wymienia się odszkodowanie za szkodę poniesioną przez konsumenta, uprawnienie do obniżenia ceny lub rozwiązania umowy. W niektórych państwach członkowskich podobne środki prawne są już aktualnie dostępne. W prawie polskim funkcjonuje żądanie naprawienia wyrządzonej szkody na zasadach ogólnych, w szczególności żądanie unieważnienia umowy jako postać roszczenia o przywrócenie stanu poprzedniego (art. 363 § 1 k.c.) na

⁴⁵ M.B.M. Loos, *The Modernization of European Consumer Law (Continued): More Meat on the Bone After All*, „European Review of Private Law” 2020, t. 28, nr 2, s. 410.

⁴⁶ Pominęto natomiast efekt odstraszący indywidualnych środków prawnych, o czym szerzej C. Pavillon, *Private Enforcement as a Deterrence Tool: a Blind Spot in the Omnibus-Directive*, „European Review of Private Law” 2019, t. 27, nr 6, s. 1297-1328.

podstawie ustawy z dnia 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym⁴⁷. Indywidualne środki ochrony konsumenckiej, w zależności od zachowania przedsiębiorcy i jego skutków dla sytuacji prawnej konsumenta, można także wywodzić z norm krajowego prawa cywilnego np. odpowiedzialności z tytułu czynu niedozwolonego (art. 415 i n. k.c.)⁴⁸, wad oświadczenia woli (art. 82-88 k.c.), czy wyzysku (art. 38 k.c.).

Nowelizacja dyrektywy 2005/29 w zakresie indywidualnych środków ochrony konsumentów, choć potrzebna, nie odpowiada na część postulatów wyrażanych w doktrynie⁴⁹. Ustawodawca unijny nie zdecydował się bowiem na wprowadzenie unormowań w przedmiocie materialnoprawnych skutków naruszenia zakazu stosowania nieuczciwych praktyk handlowych w płaszczyźnie prywatnoprawnej na kształt regulacji objętej art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, przewidującej brak związania konsumenta nieuczciwymi warunkami umownymi⁵⁰. Zatem dodany do dyrektywy 2005/29 art. 11a nie doprowadził zasadniczo do zdezaktualizowania tez wyroku *Bankia*. Jedynie część rozważań TSUE w kontekście braku uregulowania w dyrektywie indywidualnych środków ochrony kontraktowej konsumentów zostanie pozbawiona znaczenia. Choć i w tym zakresie Trybunał, niejako antycypując przyszłe zmiany, skorelował powództwo o naprawienie szkody wyrządzonej nieuczciwą praktyką handlową z odpowiednim i skutecznym narzędziem jej zwalczania objętym art. 11 dyrektywy 2005/29. Nadal jednak pogłębionej analizy wymagać będzie ocena, czy inkorporowanie do dyrektywy postanowień dotyczących

⁴⁷ Charakter roszczenia o naprawienie wyrządzonej szkody na zasadach ogólnych, w szczególności charakter żądania unieważnienia umowy określonego w art. 12 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, t.j. Dz.U. 2017, poz. 2070 – dalej jako ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym był dotychczas sporny. Zob. szerzej B. Kotowicz, M. Sieradzka, M. Zawisza, *Żądanie unieważnienia umowy na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym jako postać roszczenia o przywrócenie stanu poprzedniego. Glosa do uchwały SN z dnia 11 września 2020 r., III CZP 80/19*, „internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2020, nr 7, s. 142-149 oraz M. Grochowski, *Wadliwość umów konsumenckich (w świetle przepisów o nieuczciwych praktykach rynkowych)*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 7, s. 59-71.

⁴⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1740, 2320.

⁴⁹ M. Durovic, *The Meaning of the Notion ‘Commercial Practice’ under EU Law: UPC Magyarországon*, „European Review of Contract Law” 2016, nr 1, s. 67, <https://doi.org/10.1515/ercl-2016-0004>.

⁵⁰ J.M.L. van Duin, C. Leone, *The Real (New) Deal: Levelling the Odds for Consumer-Litigants: On the Need for a Modernization, Part II*, „European Review of Private Law” 2019, t. 27, nr 6, s. 1244-1245.

prywatnoprawnego dochodzenia roszczeń może wywołać skutki w zakresie stanu faktycznego objętego sprawą *Bankia*. W dużej mierze odpowiedź na to pytanie zależy będzie od sposobu transpozycji art. 11a przez państwa członkowskie, którym pozostawiono swobodę co do przesłanek, okoliczności podlegających ocenie i skutków środków ochrony prywatnoprawnej, a także konstrukcji w prawie krajowym powództw przeciwegzekucyjnych, które ze swej istoty, jak np. w prawie polskim⁵¹, służą merytorycznej obronie dłużnika (lub osoby trzeciej) przed egzekucją jako konsekwencja zasady, że organ egzekucyjny nie jest uprawniony do badania zasadności i wymagalności obowiązku objętego tytułem wykonawczym⁵².

Z drugiej strony powstaje pytanie, czy nakazanie państwu członkowskim wprowadzenia proporcjonalnych i skutecznych środków prawnych, w tym co najmniej uprawnienia do domagania się przez pokrzywdzonych nieuczciwymi praktykami handlowymi konsumentów odszkodowania, obniżenia ceny lub rozwiązania umowy, powinno skutkować koniecznością stosowania dyrektywy 2005/29 przez sądy krajowe z urzędu, pomimo minimalnej harmonizacji w tym zakresie⁵³. Taki obowiązek działania *ex officio* TSUE nałożył na sądy krajowe w odniesieniu do dyrektywy 1999/44/WE w sprawie sprzedaży konsumenckiej⁵⁴, która w zakresie środków prawnych także skonstruowana jest na zasadzie harmonizacji minimalnej⁵⁵. Modyfikacja dyrektywy 2005/29 niewątpliwie skutkować będzie zatem koniecznością przeprowadzenia wnikliwych analiz w literaturze przedmiotu w odniesieniu do adekwatności i współmierności narzędzi przyznanych konsumentom w celu zapewnienia skuteczności zwalczania nieuczciwych praktyk handlowych oraz stosunku tych narzędzi do środków prawnych dotychczas przewidzianych w prawie krajowym.

Natomiast w wyroku *Citroën Commerce GmbH przeciwko Zentralvereinigung des Kraftfahrzeuggewerbes zur Aufrechterhaltung lautereren Wettbewerbs eV*

⁵¹ Zob. art. 840-843 k.p.c.

⁵² A. Adamczuk [w:] M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. T. II. Art. 478-1217, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX – komentarz do art. 840.

⁵³ M.B.M. Loos, *The Modernization of European Consumer Law...*, s. 411-412.

⁵⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 maja 1999 r. w sprawie niektórych aspektów sprzedaży towarów konsumpcyjnych i związanych z tym gwarancji, Dz.Urz. UE L 171 z 7.07.1999 r., s. 12-16.

⁵⁵ Zob. np. wyrok TSUE z 3 października 2013 r. w sprawie C-32-12, *Soledad Duarte Hueros przeciwko Autociba SA i Automóviles Citroën España SA*, EU:C:2013:637, wyrok TSUE z 4 czerwca 2015 r. w sprawie C-497/13, *Froukje Faber przeciwko Autobedrijf Hazet Ochten BV*, EU:C:2015:357.

(ZLW)⁵⁶ Trybunał dokonał analizy przepisów dyrektywy 2005/29 w odniesieniu do dyrektywy 98/6 w sprawie ochrony konsumenta przez podawanie cen produktów oferowanych konsumentom⁵⁷ na tle sporu w postępowaniu głównym dotyczącym skargi Centralnego Zrzeszenia Przemysłu Samochodowego ds. Zachowania Uczciwej Konkurencji (ZLW), w której zakwestionowano reklamę pojazdów samochodowych zamieszczoną przez Citroën Commerce na tej podstawie, że nie zawierała ceny końcowej produktu obejmującej koszty przemieszczenia pojazdu od producenta do sprzedawcy, pomimo że obligatoryjnie obciążały one wyłącznie konsumenta. TSUE uznał, że dyrektywa 98/6 nakłada wymóg, by cena sprzedaży dla wszystkich produktów oferowanych do sprzedaży przez przedsiębiorców oraz cena jednostkowa miar produktów były jasno podane w celu lepszego przekazania informacji konsumentom oraz umożliwienia im porównywania cen⁵⁸.

W ocenie Trybunału, mimo że przepis art. 3 ust. 4 dyrektywy 98/6 nie przewiduje ogólnego obowiązku podawania ceny sprzedaży, to jednak reklama samochodów zamieszczona przez Citroën Commerce, wskazująca szczególne cechy reklamowanego produktu oraz cenę, jaka w oczach przeciętnego konsumenta wydaje się ceną sprzedaży tego produktu, a także termin, w ciągu którego można z oferty skorzystać, może być uważana za ofertę przedsiębiorcy dotyczącą sprzedaży owego produktu na warunkach określonych w reklamie. W takiej sytuacji tak podana cena powinna spełniać wymogi dyrektywy 98/6⁵⁹, w szczególności cena ta powinna stanowić cenę sprzedaży danego produktu, czyli jego cenę końcową w rozumieniu art. 2 lit. a) dyrektywy 98/6⁶⁰. TSUE odniósł się jednocześnie do motywu 6 tej dyrektywy, zauważając, że cena końcowa pozwala konsumentowi na dokonanie oceny i porównanie ceny podanej w reklamie z ceną innych podobnych produktów, a tym samym na dokonanie świadomego wyboru na podstawie prostych porównań⁶¹. W tym kontekście Trybunał wskazał, że w dyrektywie 98/6 uregulowano „szczególne aspekty praktyk handlowych” (w rozumieniu art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29), jakie mogą zostać uznane za nieuczciwe w stosunkach między podmiotami

⁵⁶ Wyrok TSUE z 7 lipca 2016 r. w sprawie C-476/14, *Citroën Commerce GmbH przeciwko Zentralvereinigung des Kraftfahrzeuggewerbes zur Aufrechterhaltung lauterer Wettbewerbs eV (ZLW)*, EU:C:2016:527.

⁵⁷ Dyrektywa 98/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 lutego 1998 r. w sprawie ochrony konsumenta przez podawanie cen produktów oferowanych konsumentom, Dz.Urz. UE L 80 z 18.03.1998 r. – dalej: dyrektywa cenowa.

⁵⁸ Wyrok TSUE z 7 lipca 2016 r. w sprawie C-476/14, pkt 26, 28.

⁵⁹ Tamże, pkt 30.

⁶⁰ Tamże, pkt 31.

⁶¹ Tamże, pkt 31.

gospodarczymi a konsumentami, czyli w szczególności te, które wiążą się z podaniem ceny sprzedaży produktów w ofertach sprzedaży i w reklamie⁶². W konsekwencji aspekt dotyczący ceny sprzedaży wymienionej w reklamie zamieszczonej przez Citroën Commerce jest regulowany dyrektywą 98/6, zaś dyrektywa 2005/29 nie znajduje do niego zastosowania⁶³. Innymi słowy dyrektywa 98/6 stanowi *lex specialis* w stosunku do przepisów dyrektywy 2005/29 w zakresie okoliczności związanych z podawaniem przez przedsiębiorców ceny sprzedaży produktów zarówno w ofertach, jak i reklamie.

Stanowisko TSUE w wyroku *Citroën Commerce* spotkało się z krytyką. Wskazano, że Trybunał niewłaściwie zinterpretował dyrektywę 98/6 i w konsekwencji – błędnie uznał, że dyrektywa 2005/29 nie ma zastosowania do stanu faktycznego tej sprawy⁶⁴. TSUE przyjął bowiem, że wymóg jasnego podania ceny sprzedaży i ceny jednostkowej nałożony dyrektywą 98/6 dotyczy wszystkich produktów oferowanych w sprzedaży przez podmioty gospodarcze. Tym samym odrzucił stanowisko rzecznika generalnego Mengozziego w tej sprawie, zgodnie z którym dyrektywa 98/6 ma zastosowanie wyłącznie do produktów, dla których istotne są jednostki miary (np. masło orzechowe, pomidory itp.), nie zaś do produktów takich jak samochód⁶⁵. Przyjęcie, że obowiązek podawania ceny końcowej i ceny jednostkowej przewidziany w dyrektywie 98/6 dotyczy wszystkich produktów, nie zaś tylko produktów, w przypadku których wskazanie ceny jednostki miary przynosi konsumentom przydatną informację dla porównania cen, implikuje brak możliwości oceny stanu faktycznego sprawy z punktu widzenia naruszenia postanowień dyrektywy 2005/29. Trybunałowi zarzuca się zastosowanie wykładni literalnej dyrektywy cenowej z pominięciem jej celu sprecyzowanego w art. 1, który nakazuje „podawanie ceny sprzedaży oraz ceny za jednostki miary produktów oferowanych konsumentom [...] w celu lepszego przekazywania informacji konsumentom oraz ułatwienia porównywania cen”. Znaczenie praktyczne takiego rozstrzygnięcia jest ogromne, albowiem okazuje się, że reklama, w której wskazuje się szczególne cechy reklamowanego produktu oraz jego cenę, jest ofertą w rozumieniu dyrektywy 98/6, a zatem przedsiębiorca zobowiązany jest podać w tej reklamie cenę końcową zawierającą konieczne koszty, jeżeli

⁶² Tamże, pkt 44.

⁶³ Tamże, pkt 45.

⁶⁴ Szerzej zob. B. Duivenvoorde, *The CJEU decision in Citroën/ZLW: Ready for REFIT?*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2017, t. 6, nr 2, s. 77-80.

⁶⁵ Opinia rzecznika generalnego P. Mengozziego przedstawiona w 16 grudnia 2015 r. w sprawie C-476/14, pkt 42.

obciążają one konsumenta. Nie jest przy tym wystarczające, by koszty te były objęte dodatkowym zastrzeżeniem: muszą być częścią ceny końcowej⁶⁶.

Najdalej idącym zarzutem do wyroku *Citroën Commerce* jest twierdzenie, że uznawszy za zasadną zaprezentowaną przez TSUE wykładnię literalną dyrektywy 98/6, w istocie nakłada się na przedsiębiorców obowiązek podawania ceny w każdej reklamie produktu⁶⁷. Zdaniem krytyków, konsekwencją stanowiska TSUE w sprawie *Citroën Commerce* jest konieczność przyjęcia, że reklamowanie produktu bez wskazania jego ceny powinno być zabronione, a nie jest to przedmiotem dyrektywy cenowej.

Wydaje się jednak, że kontestowanie orzeczenia w tej sprawie nie znajduje uzasadnienia ani w świetle postanowień dyrektywy 98/6, jej celu bezpośredniego (ustalenie podawania ceny sprzedaży oraz ceny za jednostki miary produktów oferowanych konsumentom przez podmioty gospodarcze w celu lepszego przekazywania informacji konsumentom oraz ułatwienia porównywania cen – art. 1) oraz pośredniego (przejrzyste funkcjonowanie rynku oraz prawidłowa informacja, przyczyniające się do poprawy ochrony konsumenta oraz zdrowej konkurencji między przedsiębiorstwami i produktami – motyw 1), ani też w samej treści wyroku. Szersze omówienie postanowień dyrektywy cenowej wykracza oczywiście poza ramy niniejszego opracowania, niemniej jednak kilka argumentów natury ogólnej przesądza o zasadności rozstrzygnięcia TSUE w analizowanej sprawie. Po pierwsze, literalne brzmienie art. 1 i art. 3 ust. 1 dyrektywy 98/6 wskazuje, że wymóg podania ceny sprzedaży i ceny jednostkowej dotyczy wszystkich produktów oferowanych do sprzedaży konsumentom przez przedsiębiorców, a nie tylko produktów, dla których istotne są jednostki miary. Okoliczność ta została wyraźnie zaakcentowana w art. 3 ust. 1, zgodnie z którym cenę sprzedaży i cenę jednostkową podaje się dla wszystkich produktów określonych w art. 1, a zatem produktów oferowanych konsumentom przez podmioty gospodarcze, bez jakichkolwiek wyłączeń. Po drugie, z punktu widzenia konieczności zapewnienia konsumentom wysokiego poziomu ochrony zgodnie z motywem 2. dyrektywy, podawanie zarówno ceny końcowej, jak i ceny jednostkowej (składowej) niewątpliwie wpisuje się w założenia europejskiego modelu informacyjnego, realizującego – poprzez to konkretne uregulowanie – gwarancję dokładnego, przejrzystego i jednoznacznego informowania konsumentów o cenach oferowanych im produktów. Po trzecie wreszcie, z punktu 30 wyroku *Citroën Commerce*

⁶⁶ B. Duijvenvoorde, *The CJEU decision in Citroën/ZLW...*, s. 78.

⁶⁷ Tamże.

jednoznacznie wynika, że Trybunał interpretuje art. 3 ust. 4 dyrektywy 98/6 w ten sposób, że przepis ten nie przewiduje ogólnego obowiązku podawania ceny⁶⁸. Generuje po stronie przedsiębiorcy powinność, by w każdej reklamie, w której wskazano cenę sprzedaży (końcową) produktów oferowanych, umieszczona była także cena jednostkowa. *A contrario*, zdaniem TSUE, jeżeli reklama może być uważana przez przeciętnego konsumenta za ofertę sprzedaży danego produktu z uwagi na oznaczenie szczególnych jego cech oraz ceny, cena ta powinna stanowić cenę sprzedaży, czyli jego cenę końcową w rozumieniu art. 2 lit. a) dyrektywy 98/6.

Nie jest zatem uprawnione twierdzenie⁶⁹, że wyrok *Citroën Commerce* ustanawia obowiązek po stronie przedsiębiorcy, by w każdej reklamie produktu podawał jego cenę. Jest bowiem oczywiste, że dopuszczalna jest reklama produktu bez określania ceny, np. w celu promocji jego właściwości lub zwrócenia uwagi konsumentów na istnienie danego towaru. W sytuacji natomiast, gdy reklama podaje cenę sprzedaży produktu, niezbędne jest także podanie ceny jednostkowej (art. 3 ust. 4 dyrektywy cenowej) i na odwrót – co wynika z analizowanego orzeczenia – wskazanie ceny jednostkowej implikuje powinność prezentacji ceny końcowej produktu.

Zaproponowana przez TSUE interpretacja art. 3 dyrektywy 98/6 w związku z jej art. 1 i art. 2 lit. a) przyczynia się nadto do znacznego uproszczenia procedur dotyczących egzekwowania obowiązków ciążyących na przedsiębiorcach w zakresie podawania cen produktów. Na gruncie dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych wymóg wskazania ceny końcowej zawierającej wszystkie koszty składowe pojawia się bowiem wyłącznie w kontekście zaproszenia do dokonania zakupu w rozumieniu art. 7 ust. 4⁷⁰. Taka regulacja wymaga w każdym przypadku badania przez sądy i inne organy danej praktyki handlowej pod kątem jej nieuczciwości, według trójstopniowego testu immanentnie związanego ze specyficzną konstrukcją dyrektywy 2005/29. Tymczasem dyrektywa 98/6 nie pozwala na taką analizę zachowania przedsiębiorcy w kontekście podawania cen: jeżeli przedsiębiorca podaje w reklamie cenę produktu, powinna być ona ceną końcową, bez względu na to, czy i w jakim zakresie brak tych informacji może potencjalnie wprowadzać przeciętnego konsumenta w błąd. W tym kontekście, pomiędzy postanowieniami dyrektywy 98/6 i dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych niewątpliwie występuje „kolizja» w rozumieniu art. 3 ust. 4

⁶⁸ Wyrok TSUE z 7 lipca 2016 r. w sprawie C-476/14, pkt 30.

⁶⁹ B. Duivenvoorde, *The CJEU decision in Citroën/ZLW...*, s. 78.

⁷⁰ Szerzej o tym w części II w punkcie: Zakres przedmiotowy.

tej ostatniej dyrektywy”. Pozostałe aspekty, także te związane ze sposobem prezentacji ceny, podlegają co do zasady postanowieniom dyrektywy 2005/29.

Z kolei w wyroku *Dyson*⁷¹ Trybunał stanął na stanowisku, że unormowaniem unijnym regulującym szczególne aspekty nieuczciwych praktyk handlowych w rozumieniu art. 3 ust. 4 dyrektywy 2005/29 jest dyrektywa 2010/30 w sprawie wskazania zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią poprzez etykietowanie oraz standardowe informacje o produkcie zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią⁷² i rozporządzenie delegowane nr 665/2013 uzupełniające dyrektywę 2010/30 w odniesieniu do etykietowania energetycznego odkurzaczy⁷³. Ze względu na fakt, że dyrektywa 2010/30 realizuje cel w postaci zapewnienia wysokiego poziomu ochrony konsumentów poprzez obowiązek dostarczenia przez przedsiębiorcę prawidłowej, właściwej i porównywalnej informacji dotyczącej zużycia energii, za pośrednictwem jednolitej etykiety energetycznej⁷⁴, w razie kolizji pomiędzy art. 7 dyrektywy 2005/29 (przewidującym zaniechania wprowadzające w błąd) a przepisami dyrektywy 2010/30 i rozporządzenia delegowanego nr 665/2013 zastosowanie powinny znaleźć te ostatnie⁷⁵. Na gruncie stanu faktycznego w tej sprawie TSUE przesądził zatem, że żadna informacja dotycząca warunków, w jakich mierzona była efektywność energetyczna odkurzaczy, nie może zostać dodana do etykiety energetycznej⁷⁶. Ujednolicenie wzoru i informacji zawartych na etykiecie energetycznej, podobnie jak jej prosty i zwięzły charakter, mają bowiem na celu umożliwić lepszą czytelność i lepszą porównywalność zawartych na niej informacji na korzyść końcowego użytkownika⁷⁷. Z tego zakazu wynika, że art. 7 dyrektywy 2005/29 nie ma zastosowania w sytuacji braku zamieszczenia na etykiecie energetycznej informacji dotyczących warunków przeprowadzenia

⁷¹ Wyrok TSUE z 25 lipca 2018 r. w sprawie C-632/16, pkt 33.

⁷² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/30/UE z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie wskazania poprzez etykietowanie oraz standardowe informacje o produkcie, zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią, Dz.Urz. UE L 153 z 18.06.2010 r., s. 1-12.

⁷³ Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) nr 665/2013 z dnia 3 maja 2013 r. uzupełniające dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/30/UE w odniesieniu do etykietowania energetycznego odkurzaczy, Dz.Urz. UE L 192 z 13.07.2013 r., s. 1-23. Utraciło ono moc obowiązującą.

⁷⁴ Wyrok TSUE z 25 lipca 2018 r. w sprawie C-632/16, pkt 33.

⁷⁵ Tamże, pkt 34.

⁷⁶ Tamże, pkt 40.

⁷⁷ Tamże, pkt 37.

testów efektywności energetycznej odkurzaczy⁷⁸. TSUE potwierdził jednakże dopuszczalność dodania takiej wzmianki w innym miejscu niż etykieta energetyczna, co w konsekwencji prowadziłyby do możliwości zastosowania art. 7 dyrektywy 2005/29⁷⁹.

Choć wyrok TSUE jest słuszny w kontekście relacji postanowień dyrektywy 2005/29 do przepisów szczególnych, nie poruszono w nim istotnej kwestii podnoszonej przez spółkę Dyson, to jest tego, że warunki testów efektywności energetycznej odkurzaczy, narzucone przez rozporządzenie delegowane nr 665/2013, nie pozwalają na porównanie faktycznego zużycia energii przez odkurzacze workowe i bezworkowe. TSUE ograniczył się do zastosowania odpowiednich przepisów, nie dokonując ich interpretacji w kwestionowanym zakresie, pomimo (a może dlatego) że w dacie wydania wyroku toczyło się już postępowanie przed Sądem UE ze skargi spółki Dyson przeciwko Komisji Europejskiej o stwierdzenie nieważności rozporządzenia delegowanego Komisji nr 665/2013. Ostatecznie Sąd UE stwierdził nieważność tego rozporządzenia, dzieląc zarzuty spółki Dyson, że testy przeprowadzane z pustym workiem nie odzwierciedlają normalnych warunków użytkowania odkurzacza⁸⁰. Utrata mocy obowiązującej rozporządzenia delegowanego nr 665/2013 wywołała z kolei ponowną dyskusję w przedmiocie możliwości stosowania do etykiet energetycznych na odkurzaczach postanowień dyrektywy 2005/29⁸¹.

W wyroku *Konsumentombudsmannen przeciwko Mezina AB*⁸² Trybunał rozstrzygnął zaś relację przepisów dyrektywy 2005/29 i rozporządzenia nr 1924/2006 w sprawie oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych dotyczących żywności⁸³. Trybunał, na podstawie art. 3 ust. 3 i ust. 4 oraz motywu 10 preambuły, stwierdził, że zapewnia ona konsumentom ochronę w przypadkach, gdy na poziomie Unii brak jest szczegółowych przepisów sektorowych i zakazuje przedsiębiorcom stwarzania fałszywych wyobrażeń o charakterze produktu⁸⁴.

⁷⁸ Tamże, pkt 41.

⁷⁹ Tamże, pkt 42.

⁸⁰ Wyrok Sądu UE z 8 listopada 2018 r. w sprawie T-544/13, EU:T:2018:761, pkt 69-73.

⁸¹ Szerzej zob. C. Koolen, *Vacuum Cleaner Energy Labels and Misleading Commercial Practices: EU Consumers Left in the Dust? A Case Annotation of C-632/16 Dyson Ltd v BSH Home Appliances NV*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2019, t. 8, nr 2, s. 82-88.

⁸² Wyrok TSUE z 10 września 2020 r. w sprawie C-363/19, *Konsumentombudsmannen przeciwko Mezina AB*, EU:C:2020:693, pkt 55.

⁸³ Rozporządzenie (WE) nr 1924/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych dotyczących żywności, Dz.Urz. UE L 404 z 30.12.2006 r., s. 9-25.

⁸⁴ Wyrok TSUE z 10 września 2020 r. w sprawie C-363/19, pkt 59.

Trybunał przesądził, że w zakresie, w jakim rozporządzenie 1924/2006 zawiera przepisy szczególne dotyczące oświadczeń zdrowotnych pojawiających się na etykietach przy prezentacji i w reklamie żywności wprowadzanej na rynek UE, stanowi ono regulację szczególną w stosunku do przepisów ogólnych chroniących konsumentów przed nieuczciwymi praktykami biznesowymi, takimi jak przepisy dyrektywy 2005/29. W konsekwencji przepisy tego rozporządzenia mają pierwszeństwo i mają zastosowanie do owych szczególnych aspektów nieuczciwych praktyk handlowych⁸⁵.

Zważywszy na ukształtowaną interpretację art. 3 ust. 3 i 4 dyrektywy 2005/29, ten szczególny aspekt wyroku *Mezina* dotyczący relacji przepisów dyrektywy do innych unijnych przepisów sektorowych odmiennie regulujących określone przesłanki nieuczciwych praktyk handlowych w dziedzinie zdrowia i bezpieczeństwa produktów, nie jest zaskoczeniem i nie wnosi w tym zakresie istotnego *novum*. Orzeczenie to dotyka jednakże istoty dyrektywy 2005/29 jako aktu prawnego o charakterze *lex generalis* i stanowił sposobność dla TSUE do sformułowania po raz kolejny wskazówki dla praktyków, zgodnie z którą badanie konkretnej nieuczciwej praktyki handlowej należy rozpocząć od ustalenia istnienia szczególnych przepisów sektorowych w rozumieniu art. 3 ust. 2, 3, 4, 8 i 10 dyrektywy. Liczba pytań prejudycjalnych sądów krajowych w tej dziedzinie wskazuje, że wyjaśnianie tej kwestii, w szczególności w kontekście normy kolizyjnej objętej art. 3 ust. 4 dyrektywy, jest niezwykle potrzebne.

Potwierdzeniem powyższej tezy jest wyrok *Stichting Waternet przeciwko MG*⁸⁶, w którym Trybunał rozważał relację dyrektywy 2005/29 do przepisów prawa zobowiązań umownych, w szczególności postanowień dotyczących ważności, zawierania lub skutków umów w świetle brzmienia jej art. 3 ust. 2⁸⁷. Postępowanie główne dotyczyło sporu pomiędzy przedsiębiorstwem dostarczającym na zasadzie wyłączności wodę w Amsterdamie a konsumentem zamieszkującym lokal tamże położony, w przedmiocie powództwa o zapłatę należności za zużycie wody pitnej, która została dostarczona do lokalu bez wyraźnej zgody konsumenta. Sąd odsyłający zastanawiał się, czy art. 5 ust. 5 dyrektywy 2005/29 i pkt 29 załącznika I, regulujący „niezamówioną dostawę”, normują zawieranie umów. Trybunał wyjaśnił na wstępie, że przepisy te dotyczą skutków ewentualnego stwierdzenia istnienia „dostawy niezamówionej” w zakresie, w jakim zmierzają one do zakazania takiej prak-

⁸⁵ Tamże, pkt 60 i przytoczony tam wyrok TSUE z 16 lipca 2015 r. w sprawie C-544/13 i C-545/13, pkt 80.

⁸⁶ Wyrok TSUE z 3 lutego 2021 r. w sprawie C-922/19, *Stichting Waternet przeciwko MG*, EU:C:2021:91.

⁸⁷ Tamże, pkt 42.

tyki handlowej i ustanowienia zwolnienia konsumenta z obowiązku zapłaty wszelkich świadczeń wzajemnych⁸⁸. W konsekwencji przepisy te nie regulują kwestii zawierania umów⁸⁹, gdyż nie taka jest ich rola. Trybunał orzekł tym samym, że wobec braku harmonizacji na szczeblu UE ogólnych aspektów prawa zobowiązań umownych, zawieranie i ważność umów są regulowane przez prawo krajowe⁹⁰. To do sądów krajowych należy zatem każdorazowe ustalanie w świetle prawa krajowego, na podstawie wszystkich okoliczności sprawy, czy umowa pomiędzy przedsiębiorcą a konsumentem może zostać uznana za zawartą w sytuacji braku wyraźnej zgody tego ostatniego⁹¹. Zbadanie tych kwestii poprzedza ocenę, czy zachowanie przedsiębiorcy wyczerpuje pojęcie dostawy niezamówionej.

Stosunek dyrektywy 2005/29 do regulacji krajowych dotyczących zdrowia i bezpieczeństwa produktów (w rozumieniu art. 3 ust. 3 dyrektywy 2005/29) oraz szczególnych przepisów regulujących zawody regulowane (w rozumieniu art. 3 ust. 8 tej dyrektywy) stanowił natomiast problematykę dwóch orzeczeń: *Vanderborght*⁹² i *Van Mol*⁹³. Wyrok w pierwszej sprawie został wydany w wyniku pytań skierowanych przez sąd belgijski w ramach postępowania karnego wszczętego przeciwko Lucowi Vanderborghtowi, dentyście z Belgii, który miał naruszyć przepisy krajowe, zakazujące wszelkiej reklamy świadczeń leczenia ust i zębów, poprzez: umieszczenie tablicy informacyjnej z jego nazwiskiem, adresem strony internetowej i telefonem, stworzenie strony internetowej w celu informowania pacjentów o wykonywanych przez niego świadczeniach oraz umieszczenie kilku ogłoszeń w lokalnej prasie.

TSUE stwierdził na podstawie art. 3 ust. 3 i ust. 8 dyrektywy 2005/29, że nie skutkuje ona podważeniem regulacji państw członkowskich w zakresie zdrowia i bezpieczeństwa produktów, jakimi są przepisy krajowe rozpatrywane w postępowaniu głównym, oraz szczególnych przepisów normujących zawody regulowane, jak zawód stomatologa⁹⁴. W konkluzji Trybunał przesądził, że przepisy krajowe, które chronią zdrowie publiczne i godność zawodu dentysty poprzez ogólny i całkowity zakaz wszelkiej reklamy dotyczącej świadczeń

⁸⁸ Tamże, pkt 44.

⁸⁹ Tamże, pkt 46.

⁹⁰ Tamże, pkt 45.

⁹¹ Tamże.

⁹² Wyrok TSUE z 4 maja 2017 r. w sprawie karnej C-339/15 *przeciwko Lucowi Vanderborghtowi*, EU:C:2017:335.

⁹³ Postanowienie TSUE z 26 października 2017 r. w sprawie karnej C-356/16 *przeciwko Wamo BVBA, Lucowi Cecile Jozefowi Van Mol*, EU:C:2017:809.

⁹⁴ Wyrok TSUE z 4 maja 2017 r. w sprawie C-339/15, pkt 26-28.

leczenia ust i zębów oraz poprzez ustanowienie określonych wymogów co do dyskrecji w zakresie dotyczącym szyldów gabinetów dentystycznych, nie są sprzeczne z dyrektywą 2005/29⁹⁵. TSUE potwierdził tym samym wyłączenie stosowania dyrektywy 2005/29 w przypadku istnienia szczegółowej regulacji krajowej w dziedzinie zdrowia i bezpieczeństwa produktów lub zawodów regulowanych.

W konsekwencji, zdaniem TSUE, do reklamy lekarskiej on-line zastosowanie znajdują postanowienia dyrektywy 2000/31/WE o handlu elektronicznym⁹⁶, której regulacja dotycząca reklamy wynikająca z jej art. 8 wprost odnosi się do tzw. zawodów regulowanych⁹⁷. Reklama internetowa podmiotów prowadzących działalność leczniczą jest bowiem informacją handlową stanowiącą usługę społeczeństwa informacyjnego i tym samym podlega regulacji dyrektywy 2000/31⁹⁸. Art. 8 dyrektywy 2000/31 nakłada zaś na państwa członkowskie zobowiązanie do zapewnienia możliwości używania informacji handlowych, które są częścią lub stanowią usługę społeczeństwa informacyjnego świadczoną przez przedstawiciela zawodu regulowanego. Skutkiem tak sformułowanego przepisu jest to, że dyrektywa o handlu elektronicznym dopuszcza możliwość reklamowania usług przez podmioty wykonujące działalność leczniczą, jeżeli odbywa się ono za pośrednictwem sieci internetowej⁹⁹. TSUE wyprowadził zatem wniosek, że ogólny i całkowity zakaz możliwości publikacji reklamy świadczeń zdrowotnych on-line, w tym leczenia ust i zębów, pozostaje w sprzeczności z dyrektywą 2000/31¹⁰⁰. Reklama lekarska rozpowszechniana za pośrednictwem internetu może być zakazana tylko wtedy, gdy stoi w sprzeczności z innymi zasadami wykonywania zawodu dotyczącymi w szczególności niezależności, godności i prestiżu zawodu, tajemnicy zawodowej i rzetelności wobec klientów i innych przedstawicieli zawodu¹⁰¹.

⁹⁵ Tamże, pkt 30.

⁹⁶ Dyrektywa 2000/31/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego, Dz.Urz. UE L 178 z 17.07.2000 r., s. 1-16 – dalej jako: dyrektywa o handlu elektronicznym.

⁹⁷ Wyrok TSUE z 4 maja 2017 r. w sprawie C-339/15, pkt 48.

⁹⁸ Tamże, pkt 37.

⁹⁹ Szerzej zob. P.F. Piesiewicz, *Problematyka zakazu reklamowania się podmiotów leczniczych oraz lekarzy w świetle Kodeksu Etyki Lekarskiej, prawa krajowego oraz prawa unijnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2019, nr 3, s. 122-144.

¹⁰⁰ Wyrok TSUE z 4 maja 2017 r. w sprawie C-339/15, pkt 50.

¹⁰¹ Tamże, pkt 43.

Jeśli zaś chodzi o pozostałe formy reklamy świadczeń zdrowotnych zarzucanej Vanderborghtowi w postaci tablicy informacyjnej z nazwiskiem, adresem strony internetowej i telefonem oraz ogłoszeń w prasie, Trybunał orzekł, że ogólny i całkowity zakaz wszelkiej reklamy lekarskiej jest sprzeczny z art. 56 TFUE¹⁰². TSUE uwzględnił przy tym okoliczność, że intensywne używanie reklamy lub stosowanie agresywnych przekazów reklamowych może co do zasady wprowadzać pacjentów w błąd co do oferowanych form terapii, zaś stosowanie tego typu reklam może prowadzić do pogorszenia się relacji między pacjentem a lekarzem i w konsekwencji szkodzić ochronie zdrowia¹⁰³. Ponadto nieodpowiednia reklama może naruszać godność zawodu lekarza lub dentysty w związku ze wspieraniem poprzez reklamę wykonywania nieodpowiednich lub niekoniecznych terapii¹⁰⁴. Pomimo tych zastrzeżeń Trybunał stwierdził, że ograniczenia ustawodawstw krajowych, które w sposób ogólny i całkowity zabraniają stosowania jakiejkolwiek reklamy, wykraczają poza cele przepisów krajowych, jakimi są ochrona zdrowia publicznego i ochrona godności zawodu lekarza¹⁰⁵.

Reasumując, TSUE słusznie stwierdził, że reklama świadczeń zdrowotnych podejmowana przez przedstawicieli zawodów regulowanych nie podlega przepisom dyrektywy 2005/29 ze względu na treść jej art. 3 ust. 3 i 8, natomiast co do zasady jest dozwolona, o ile nie narusza zasad dotyczących ochrony zdrowia publicznego i godności zawodu lekarza, przy czym państwom członkowskim pozostawia się w tym zakresie swobodę uznania¹⁰⁶.

Tożsame wnioski w zakresie braku zastosowania dyrektywy 2005/29 Trybunał wysnuł w orzeczeniu *Van Mol*, toczącej się na gruncie podobnego stanu faktycznego i prawnego, tzn. w kontekście postępowania karnego za naruszenie krajowych przepisów zakazujących osobom fizycznym i prawnym reklamowania zabiegów z zakresu chirurgii plastycznej lub medycyny estetycznej¹⁰⁷. Trybunał w pierwszej kolejności przywołał cytowane powyżej art. 3 ust. 3 oraz art. 3 ust. 8 dyrektywy 2005/29¹⁰⁸, wywodząc w konsekwencji, że dyrektywa 2005/29 nie stoi na przeszkodzie uregulowaniu prawa krajowego, które chroni zdrowie publiczne oraz godność i nieskazitelność zawodów chirurga plastycznego i lekarza medycyny estetycznej poprzez zakazanie wszelkim

¹⁰² Tamże, pkt 76.

¹⁰³ Tamże, pkt 69.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Tamże, pkt 66, pkt 72.

¹⁰⁶ Tamże, pkt 71.

¹⁰⁷ Postanowienie TSUE z 26 października 2017 r. w sprawie C-356/16, pkt 2.

¹⁰⁸ Tamże, pkt 20, 21.

osobom fizycznym i prawnym reklamowania zabiegów chirurgii plastycznej lub medycyny estetycznej innej niż chirurgiczna¹⁰⁹.

3. Zakres podmiotowy

Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych reguluje wyłącznie relacje między przedsiębiorcami i konsumentami (ang. *business-to-consumer*, B2C). Wniosek taki można wyprowadzić już z jej tytułu oraz z treści art. 3 ust. 1, zgodnie z którym ma ona zastosowanie do nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów¹¹⁰. Objęcie zakresem dyrektywy 2005/29 jedynie praktyk B2C oznacza, że z jej zakresu wyłączone są praktyki pomiędzy przedsiębiorstwami (ang. *business-to-business*, B2B), pomiędzy konsumentami (ang. *consumer-to-consumer*, C2C) czy sytuacje, w których konsumenci sprzedają lub dostarczają towar przedsiębiorcy (ang. *consumer-to-business*, C2B)¹¹¹. Pomimo zawarcia definicji legalnych przedsiębiorcy (art. 2 lit. b) oraz konsumenta (art. 2 lit. a) w dyrektywie, pojęcia te nadal budzą wątpliwości sądów krajowych. Co więcej, wobec występujących w ostatnim czasie przemian gospodarczych i technologicznych oraz ściśle powiązanej z nimi transformacji cyfrowej, niemożność jednoznacznego określenia stron praktyki handlowej na potrzeby stosowania dyrektywy 2005/29, wywołuje niepożądaną niepewność prawną. Relacje konsumentów i przedsiębiorców przeniosły się w ogromnej mierze do świata wirtualnego. I to właśnie w tej „rzeczywistości” sądy krajowe coraz częściej muszą mierzyć się z dokonywaniem prawidłowej oceny statusu podmiotów praktyk handlowych.

3.1. B2C

Wobec faktu, że dyrektywę 2005/29 stosuje się do relacji B2C, system ochrony przed czynami nieuczciwej konkurencji między przedsiębiorcami (jeżeli ustanowiony na podstawie prawa krajowego) pozostaje – co do zasady – poza zakresem omawianej regulacji. Okoliczność ta nie stoi jednak na przeszkodzie

¹⁰⁹ Tamże, pkt 24.

¹¹⁰ B. Keirsbilck, *The UCPD's Notion of "Commercial Practice": UPC Magyarországi, „Common Market Law Review”* 2016, t. 53, nr 2, s. 527.

¹¹¹ M. Namysłowska, *Stosowanie dyrektywy 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych w świetle pierwszego sprawozdania Komisji, „Europejski Przegląd Sądowy”* 2014, nr 2, s. 28.

objęciu przez państwo członkowskie relacji B2B zasadami wyznaczonymi przez dyrektywę 2005/29¹¹².

W takiej sytuacji powstaje kwestia kognicji TSUE w przedmiocie wykładni przepisów dyrektywy 2005/29 na tle postępowań krajowych odnoszących się do stanów faktycznych obejmujących praktyki handlowe między przedsiębiorcami. Taką możliwość dopuszczono w wyroku *Europamur Alimentación SA przeciwko Dirección General de Comercio y Protección del Consumidor de la Comunidad Autónoma de la Región de Murcia*¹¹³. Trybunał odwołał się w tym zakresie do wcześniejszego ugruntowanego orzecznictwa w przedmiocie właściwości do udzielania odpowiedzi na pytania prejudycjalne dotyczące przepisów prawa unijnego w sytuacjach, w których stan faktyczny postępowania przed sądem krajowym sytuował się poza zakresem stosowania prawa Unii, lecz w których przepisy tego prawa znalazły zastosowanie za pośrednictwem prawa krajowego, które dostosowało się ze względu na rozwiązania sytuacji nieobjętych prawem Unii do przyjętych w nim rozwiązań¹¹⁴ i przypomniał, że w takich przypadkach istnieje określony interes Unii Europejskiej w tym, aby celem uniknięcia przyszłych rozbieżności w wykładni przepisy przejęte z prawa Unii były interpretowane w sposób jednolity¹¹⁵. Na tej podstawie TSUE uznał, że jest właściwy do wykładni prawa unijnego niezbędnej do rozstrzygnięcia sporu dotyczącego naruszenia przepisów hiszpańskich ustanawiających zakaz oferowania i sprzedaży ze stratą, jednakże w sytuacji, gdy zakaz ten naruszył przedsiębiorca hurtowy *Europamur Alimentación SA* w relacjach z innymi przedsiębiorcami.

Z postanowienia odsyłającego wynika, że przepisy dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych znalazły zastosowanie za pośrednictwem prawa hiszpańskiego do praktyk B2B, a zatem do stanów faktycznych, które co do zasady nie są objęte zakresem jej stosowania¹¹⁶. W tym kontekście Trybunał przychylił się do stanowiska rzecznika generalnego przedstawionego w opinii, że przepis hiszpański zakazujący oferowania i sprzedaży ze stratą w handlu detalicznym powinien zostać uznany za transpozycję dyrektywy 2005/29,

¹¹² Zob. motyw 6 dyrektywy 2005/29.

¹¹³ Wyrok TSUE z 19 października 2017 r. w sprawie C-295/16, *Europamur Alimentación SA przeciwko Dirección General de Comercio y Protección del Consumidor de la Comunidad Autónoma de la Región de Murcia*, EU:C:2017:782.

¹¹⁴ Tamże, pkt 29 i przytoczone tam wyroki TSUE z 18 października 2012 r. w sprawie *USA przeciwko Christine Nolan*, C-583/10, EU:C:2012:638, pkt 45; z 15 listopada 2016 r. w sprawie C-268/15, *Fernand Ullens de Schooten przeciwko État belge*, EU:C:2016:874, pkt 53.

¹¹⁵ Wyrok TSUE z 19 października 2017 r. w sprawie C-295/16, pkt 29 i przytoczony tam wyrok TSUE z 18 października 2012 r., C-583/10, pkt 46.

¹¹⁶ Tamże, pkt 30.

ponieważ ma zastosowanie w ten sam sposób do sprzedaży zarówno między hurtownikami i sprzedawcami detalicznymi, jak i do sprzedaży między sprzedawcami detalicznymi a konsumentami, a zatem – co szczególnie istotne – następstwa wykładni dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych są tożsame w obydwu rodzajach sprzedaży. Przepis ten stanowił nadto podstawę nałożenia na *Europamur Alimentación SA* kary administracyjnej, stanowiącej przedmiot sporu przed sądem odsyłającym¹¹⁷.

Wyrok został poddany krytyce z uwagi na niepogłębioną analizę przesłanek właściwości Trybunału na gruncie przedmiotowej sprawy¹¹⁸, wynikających z wcześniejszego orzecznictwa TSUE. Trybunał zastosował bowiem utrwaloną, jednakże kontrowersyjną linię orzeczniczą¹¹⁹, zgodnie z którą w zakresie pytań prejudycjalnych dotyczących przepisów prawa Unii uznaje on swoją właściwość do orzekania w stanach faktycznych, które nie wchodzą w zakres stosowania prawa unijnego, lecz w zakres prawa krajowego nieobligatoryjnie dostosowanego do rozwiązań przyjętych w prawie wspólnotowym. Polemika z orzecznictwem TSUE dotyczącym tej materii bazuje m.in. na argumentie, że przeniesienie wykładni pojęć i mechanizmów chroniących konsumentów na podstawie dyrektywy 2005/29 na relacje między przedsiębiorcami nie może być automatyczne i bezpośrednie ze względu na istotne różnice w charakterze tych relacji¹²⁰. Nie każda wszakże praktyka nieuczciwa wobec konsumenta musi być nieuczciwa wobec przedsiębiorcy.

Szczegółowa analiza obu stanowisk w tej dyskusji wychodzi poza ramy niniejszego opracowania, niemniej jednak warto zwrócić uwagę na aspekt podniesiony zarówno przez TSUE, jak i rzecznika generalnego sporządzającego opinię¹²¹, że kwestia zastosowania przepisów dyrektywy 2005/29 poprzez

¹¹⁷ Tamże, pkt 31 oraz przytoczona tam opinia rzecznika generalnego w sprawie C-295/16, pkt 46-51.

¹¹⁸ M. Namysłowska, *Trudne relacje między nieuczciwością B2C a nieuczciwością B2B. Glosa do wyroku TSUE z dnia 19 października 2017 r., C-295/16, Europamur Alimentación*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2018, nr 4, s. 35.

¹¹⁹ Wyrok TSUE z 18 października 2012 r., C-583/10, pkt 45 i n.; wyrok TSUE z 7 listopada 2013 r. w sprawie C-313/12, *Giuseppa Romeo przeciwko Regione Siciliana*, EU:C:2013:718, pkt 21 i n.; wyrok TSUE z 15 listopada 2016 r. w sprawie C-268/15, pkt 53; wyrok TSUE z 5 kwietnia 2017 r. w sprawie C-298/15, *UAB „Borta” przeciwko VĮ Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija*, EU:C:2017:266, pkt 33-34.

¹²⁰ M. Namysłowska, *Ponownie wezwana do odpowiedzi, czyli jak dziś oceniam regulację reklamy wprowadzającej w błąd i reklamy porównawczej*, [w:] J. Barta, J. Chwalba, R. Markiewicz, P. Wasilewski (red.), *Qui bene dubitat, bene sciet. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Nowińskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 442.

¹²¹ Opinia rzecznika generalnego Saugmandsgaard Øe przedstawiona 29 czerwca 2017 r. do sprawy C-295/16, pkt 45.

prawo hiszpańskie do sytuacji nieobjętych prawem Unii została w tej sprawie ustalona na podstawie dostatecznie dokładnych wskazówek sądu odsyłającego. Przy czym to do tego sądu a nie do Trybunału należy określenie treści i celów przepisów prawa krajowego znajdujących zastosowanie do sporu w postępowaniu głównym¹²². TSUE jest związany stanowiskiem wyrażonym w tym zakresie przez sąd krajowy. Trybunał nie znalazł podstaw, by odmówić odpowiedzi na zadane pytania prejudycjalne, ponieważ uzyskał wystarczająco precyzyjne informacje dotyczące przyjęcia przez prawo hiszpańskie stosowania rozwiązań unijnych. Podkreślenia wymaga, że przepis krajowy zakazujący oferowania i sprzedaży ze stratą w handlu detalicznym stanowił podstawę wymierzenia kary administracyjnej, której dotyczyło postępowanie główne przed sądem odsyłającym. Sąd krajowy potrzebował zatem odpowiedzi TSUE, by móc ocenić zasadność nałożenia tej sankcji na podstawie właściwego prawa tj. albo przepisu hiszpańskiego albo dyrektywy 2005/29. W tym kontekście podnieść godzi się za rzecznikiem generalnym, że gdyby nawet przepis hiszpański nie został uznany za transponujący dyrektywę 2005/29 do porządku wewnętrznego, Trybunał mógłby być właściwy do orzekania w trybie prejudycjalnym, jeżeli postanowienie odsyłające przyznaje, że każda dokonana przez Trybunał wykładnia tych przepisów jest wiążąca w celu rozstrzygnięcia przez sąd odsyłający sprawy w postępowaniu głównym¹²³. Na podstawie wiążących TSUE jednoznacznych wytycznych sądu krajowego, zakładających w dużej mierze racjonalność ustawodawcy hiszpańskiego w procesie implementacji, przepis ten został uznany za transponujący dyrektywę 2005/29 do porządku wewnętrznego¹²⁴ i w konsekwencji została przesądzona kompetencja Trybunału do udzielenia odpowiedzi w tej sprawie.

¹²² Tamże, pkt 40 i przytoczone tam orzecznictwo: postanowienie z 30 czerwca 2011 r., *Wamo BVBA przeciwko JBC NV i Modemakers Fashion NV.*, C-288/10, EU:C:2011:443, pkt 26 i n.; wyrok z 13 czerwca 2013 r. w sprawie C 62/12, *Galín Kostov przeciwko Direktor na Direkcija „Obzhalwane i upravljenje na izpylnenieto” – grad Warna pri Centralno upravljenje na Nacionalnata agencija za prichodite*, EU:C:2013:391, pkt 24, 25; wyrok z 21 września 2016 r. w sprawie C-221/15, *Hof van beroep te Brussel przeciwko Etablissements Fr. Colruyt NV*, EU:C:2016:704, pkt 15; a także wyrok z 4 maja 2017 r. w sprawie C-29/16, *Hanse Yachts AG przeciwko Port D’Hiver Yachting SARL i in.*, EU:C:2017:343, pkt 34.

¹²³ Opinia rzecznika generalnego Saugmandsgaard Øe przedstawiona 29 czerwca 2017 r. do sprawy C-295/16, pkt 44 i przytoczony tam wyrok TSUE z 7 stycznia 2003 r. w sprawie C-306/99, *Banque internationale pour l’Afrique occidentale SA (BIAO) przeciwko Finanzamt für Großunternehmen in Hamburg*, EU:C:2003:3, pkt 90 i n.

¹²⁴ Szerzej: opinia rzecznika generalnego Saugmandsgaard Øe przedstawiona 29 czerwca 2017 r. do sprawy C-295/16, pkt 46-51.

Abstrahując od głosów krytycznych dotyczących konkretnego stanu faktycznego sprawy *Europamur Alimentación* w przedmiocie dopuszczalności orzekania oraz kontrowersji wokół zastosowanej przez TSUE dotychczasowej judykatury w tym przedmiocie, należy stwierdzić, że wyrok ten rzeczywiście wpisuje się we wskazaną linię orzeczniczą. Trybunał przyjmuje zatem, że dyrektywa 2005/29 reguluje co do zasady wyłącznie relacje B2C, chyba że przepisy tej dyrektywy znajdują zastosowanie za pośrednictwem prawa krajowego do okoliczności faktycznych nieobjętych prawem Unii, a zatem do relacji B2B – wówczas, przy spełnieniu szeregu przesłanek wypracowanych przez TSUE¹²⁵, właściwość Trybunału jest uzasadniona.

3.2. Status przedsiębiorcy

Na potrzeby stosowania dyrektywy 2005/29 przedsiębiorcę zdefiniowano jako „każdą osobę fizyczną lub prawną, która w ramach praktyk handlowych objętych niniejszą dyrektywą działa w celu związanym z jej działalnością handlową, gospodarczą, rzemieślniczą lub wolnym zawodem, oraz każdą osobę działającą w imieniu lub na rzecz przedsiębiorcy” (art. 2 lit. b). Znaczenie i zakres pojęcia przedsiębiorcy powinno być określone w odniesieniu do związanego z nim, lecz przeciwstawnego mu pojęcia „konsumenta” – słabszej gospodarczo i mniej doświadczonej pod względem prawnym strony¹²⁶. Wyłącznie zatem przedsiębiorca może być podmiotem nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych wobec konsumentów (art. 3 ust. 1). Brak przymiotu przedsiębiorcy po stronie podmiotu danej działalności oznacza brak możliwości zakwalifikowania jej jako praktyki handlowej – bez konieczności badania aspektu przedmiotowego w postaci bezpośredniego związku z promocją, sprzedażą lub dostawą produktów dla konsumentów.

¹²⁵ Wyrok TSUE z 21 grudnia 2011 r. w sprawie C-482/10, *Teresa Cicala przeciwko Regione Siciliana*, EU:C:2011:868, pkt 19 i przytoczone tam orzecznictwo; wyrok z 18 października 2012 r., C-583/10, pkt 47, 51, 55; wyrok TSUE z C-313/12, pkt 23 i 33; wyrok TSUE z 17 lipca 1997 r., C-28/95, *A. Leur-Bloem przeciwko Inspecteur der Belastingdienst / Ondernemingen Amsterdam 2*, EU:C:1997:369, pkt 28 i n.; postanowienie TSUE z 3 września 2015 r. w sprawie C-456/14, *Manuel Orrego Arias przeciwko Subdelegación del Gobierno en Ciudad Real*, EU:C:2015:550, pkt 23-25; postanowienie TSUE z 28 czerwca 2016 r. w sprawie C-450/15, *Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato/Italsempione przeciwko Spedizioni Internazionali SpA*, EU:C:2016:508, pkt 22-23.

¹²⁶ O pojęciach przedsiębiorcy i konsumenta na gruncie polskiej ustawy o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym zob. szerzej: M. Sieradzka, *Ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 29-46.

Jednoznaczne wyznaczenie granicy pomiędzy profesjonalnym a niezawodowym charakterem danej działalności bywa skomplikowane. TSUE w odniesieniu do pytań sądów krajowych podejmuje próby ujednoczenia reguł stosowanych przy ustalaniu strony podmiotowej praktyki handlowej. W wyroku *Komisia za zashtita na potrebitelite przeciwko Evelinie Kamenovej* Trybunał odpowiadał na pytanie bułgarskiego sądu administracyjnego, czy osoba fizyczna, która umieszcza w jednym czasie na stronie internetowej pewną liczbę ogłoszeń oferujących do sprzedaży nowe i używane przedmioty, może być zakwalifikowana jako przedsiębiorca w rozumieniu dyrektywy 2005/29¹²⁷. TSUE wywiódł¹²⁸, że wykładnia pojęcia przedsiębiorcy powinna być dokonywana w sposób jednolity zarówno na gruncie art. 2 lit. b) dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych, jak i art. 2 pkt 2 dyrektywy 2011/83 w sprawie praw konsumentów¹²⁹. Obie dyrektywy określają w sposób niemal identyczny pojęcie przedsiębiorcy¹³⁰, które jest ściśle związane z wykonywaniem działalności handlowej, gospodarczej, rzemieślniczej lub wolnym zawodem¹³¹. Stopień harmonizacji dokonanej przez obie dyrektywy jest analogiczny. TSUE przywołał stanowisko rzecznika generalnego w tej sprawie, zgodnie z którym ujednoczenie statusu przedsiębiorcy na gruncie obu dyrektyw ma kapitalne znaczenie z punktu widzenia konieczności zapewnienia właściwego funkcjonowania rynku wewnętrznego i wysokiego poziomu ochrony konsumentów¹³².

Przesądziwszy powyższe, TSUE wyjaśnił, że pojęcie przedsiębiorcy jest terminem funkcjonalnym pociągającym za sobą przeprowadzenie szczegółowej oceny w zakresie, czy stosunek umowny wpisuje się w ramy działalności, jaką podejmuje osoba jako działalność zawodową¹³³, a zatem w „celu związanym z jej działalnością handlową, gospodarczą, rzemieślniczą lub wolnym zawodem”

¹²⁷ Wyrok TSUE z 4 października 2018 r. w sprawie C-105/17, *Komisia za zashtita na potrebitelite przeciwko Evelinie Kamenovej*, EU:C:2018:808, pkt 20.

¹²⁸ Tamże, pkt 29.

¹²⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz.Urz. UE L 304 z 22.11.2011 r., s. 64-88.

¹³⁰ Wyrok TSUE z 4 października 2018 r. w sprawie C-105/17, pkt 27.

¹³¹ Tamże, pkt 32.

¹³² Tamże, pkt 28 i przywołana tam opinia rzecznika generalnego Macieja Szpunara przedstawiona w dniu 31 maja 2018 r. w sprawie C-105/17, pkt 32, 39, 46.

¹³³ Tamże, pkt 35 i przytoczony tam wyrok TSUE z 17 maja 2018 r. w sprawie C-147/16, *Karel de Grote – Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen*, EU:C:2018:320, pkt 55.

albo w imieniu lub na rachunek przedsiębiorcy¹³⁴. Podniesiono przy tym, że kwalifikacja podmiotu wymaga zawsze indywidualnej oceny, poprzedzonej badaniem przez sąd krajowy, na podstawie wszystkich dostępnych mu faktów, przesłanek statuujących przedsiębiorcę jako podmiotu praktyki handlowej¹³⁵.

Omawiane orzeczenie jest o tyle istotne dla praktyków, że Trybunał nie poprzestał na generalnym stwierdzeniu, iż zakres definicji przedsiębiorcy nie jest możliwy do ustalenia *in abstracto*, ale – podobnie jak rzecznik generalny M. Szpunar¹³⁶ – przywołał szereg kryteriów mających w założeniu ułatwić sądowi krajowemu ocenę, czy dany podmiot należy zakwalifikować jako przedsiębiorcę. Kryteria te – co oczywiste – zostały wskazane w odniesieniu do konkretnego stanu faktycznego objętego pytaniem prejudycjalnym, niemniej jednak ich dość abstrakcyjna formuła pozwala na stosowanie w szerszym kontekście. Wskazano, że w ramach tego badania sąd krajowy powinien przeanalizować, czy sprzedaż za pośrednictwem platformy internetowej była dokonywana w sposób zorganizowany i czy miała cel zarobkowy; czy sprzedawca dysponuje informacjami i umiejętnościami technicznymi dotyczącymi produktów oferowanych przez niego na sprzedaż, którą to wiedzę niekoniecznie posiada konsument, a tym samym czy posiada pozycję korzystniejszą w porównaniu z nim; czy sprzedawca posiada status prawny, który pozwala mu na prowadzenie działalności handlowej, i w jakim stopniu sprzedaż online jest połączona z działalnością handlową sprzedawcy; czy sprzedawca jest podatnikiem VAT; czy sprzedający, działając w imieniu określonego przedsiębiorcy lub na jego rachunek albo za pośrednictwem innej osoby, otrzymał wynagrodzenie lub udział w zysku; czy sprzedający zakupił towary nowe lub używane w celu odsprzedaży, nadając tym samym swojej działalności charakter zorganizowany, częsty lub równoczesny w stosunku do swojej działalności zawodowej; czy produkty oferowane do sprzedaży są tego samego typu i o tej samej wartości, w szczególności – czy oferta dotyczy ograniczonej liczby produktów¹³⁷. Jednocześnie TSUE zastrzegł, że przesłanki te nie są ani wyczerpujące, ani wyłączone, zatem zasadniczo spełnienie jednego lub kilku z nich samo w sobie nie przesądza, czy danego sprzedawcę należy zakwalifikować jako przedsiębiorcę¹³⁸. W konkluzji stwierdzono, że sam fakt jednoczesnej publikacji na platformie internetowej wielu ofert sprzedaży

¹³⁴ Wyrok TSUE z 4 października 2018 r. w sprawie C-105/17, pkt 36.

¹³⁵ Tamże, pkt 37.

¹³⁶ Opinia rzecznika generalnego M. Szpunara z 31 maja 2018 r. w sprawie C-105/17, pkt 51.

¹³⁷ Wyrok TSUE z 4 października 2018 r. w sprawie C-105/17, pkt 38.

¹³⁸ Tamże, pkt 39.

nowych i używanych towarów w celu osiągnięcia zysku przez określoną osobę nie jest wystarczający dla zakwalifikowania tej osoby jako „przedsiębiorcy” w rozumieniu dyrektywy 2005/29¹³⁹, zaś ocena *in concreto* posiadania takiego statusu przez osobę fizyczną ostatecznie należy do sądu krajowego w świetle powyżej wskazanych kryteriów.

Pewnym ułatwieniem w tym zakresie będzie wprowadzona do dyrektywy 2005/29 zmiana polegająca na nałożeniu na dostawców internetowych platform handlowych obowiązku informowania konsumentów oświadczeniem o tym, czy osoba trzecia oferująca produkty jest przedsiębiorcą czy podmiotem niebędącym przedsiębiorcą (art. 7 ust. 4 lit. f). Dostawca internetowej platformy handlowej nie ma przy tym obowiązku weryfikowania prawdziwości oświadczenia osoby trzeciej, zatem w sytuacji wątpliwości, czy kontrahent konsumenta jest przedsiębiorcą czy też nie, zajdzie konieczność dokonania szczegółowej oceny danego stanu faktycznego z uwzględnieniem wytycznych TSUE.

3.3. Status konsumenta

Pojęcie konsumenta, czyli oznaczenia drugiej strony praktyki handlowej, zostało zdefiniowane w art. 2 lit. a) dyrektywy 2005/29 jako „każda osoba fizyczna, która w ramach praktyk handlowych objętych niniejszą dyrektywą działa w celu niezwiązanym z jej działalnością handlową, gospodarczą, rzemieślniczą lub wolnym zawodem”. Definicja ta jest standardowa, jednolita zarówno na gruncie dyrektywy 2005/29, jak i dyrektywy 2011/83 o prawach konsumenta.

W wyroku „*EVN Bulgaria Toplofikatsia*” EAD przeciwko *Nikolinie Stefanovej Dimitrovej* i „*Toplofikatsia Sofia*” EAD przeciwko *Mitkowi Simeonovi Dimitrovowi*¹⁴⁰ Trybunał zakwalifikował jako konsumentów właścicieli lokali w budynku, w którym utworzono wspólnotę mieszkaniową, do którego dostarczane jest ogrzewanie sieciowe, zarówno do poszczególnych lokali, jak i części wspólnych budynku, jeżeli owi właściciele są osobami fizycznymi nieprowadzącymi działalności handlowej lub zawodowej, chociaż indywidualnie nie zamawiali dostarczenia ogrzewania i nie używają go w swoich mieszkaniach. TSUE interpretował pojęcie konsumenta w tej sprawie na gruncie art. 2 ust. 1 dyrektywy 2011/83 o prawach konsumenta, jednakże – jak wskazano powyżej – status konsumenta został ujednoczony na gruncie obu dyrektyw

¹³⁹ Tamże, pkt 40.

¹⁴⁰ Wyrok TSUE z 5 grudnia 2019 r. w sprawach połączonych C-708/17 i C-725/17, „*EVN Bulgaria Toplofikatsia*” EAD przeciwko *Nikolinie Stefanovej Dimitrovej* i „*Toplofikatsia Sofia*” EAD przeciwko *Mitkowi Simeonovi Dimitrovowi*, EU:C:2019:1049, pkt 59.

konsumenckich, których przepisy oparte są na art. 114 TFUE i w związku realizujących te same cele – przyczynienie się do właściwego funkcjonowania rynku wewnętrznego i zapewnienie wysokiego poziomu ochrony konsumentów w ramach ustawowych, wykonawczych i administracyjnych, które owe dyrektywy obejmują¹⁴¹.

Jednakże decydującym czynnikiem oddziaływania dyrektywy 2005/29 jest „test przeciętnego konsumenta” (ang. *average consumer*), będący w istocie podstawową miarą, którą dokonuje się oceny danej praktyki handlowej z punktu widzenia jej nieuczciwości¹⁴². Waga tego miernika wynika z faktu, że elementy składające się na nieuczciwą praktykę handlową są zasadniczo skonstruowane z punktu widzenia konsumenta jako adresata i ofiary nieuczciwych praktyk handlowych (art. 5 ust. 2).

Ustalenie katalogu przesłanek wyczerpujących pojęcie „przeciętnego konsumenta” jest zatem niezbędne w celu przeprowadzenia oceny zachowania konkretnego konsumenta jako odbiorcy danej praktyki handlowej, w tym jego reakcji na praktykę. Nie jest to zabieg prosty, ponieważ mamy do czynienia z określeniem nieostrym, zaś w dyrektywie nie zawarto jego definicji legalnej¹⁴³. W motywie 18 dyrektywy 2005/29 wskazano jednakże, że za punkt odniesienia uznaje się przeciętnego konsumenta, który jest dostatecznie dobrze poinformowany oraz dostatecznie uważny i ostrożny, z uwzględnieniem czynników społecznych, kulturowych i językowych, zgodnie z wykładnią TSUE. Europejski przeciętny konsument to zatem osoba, która jest zdolna do prawidłowego przetworzenia informacji ujawnionej na rynku¹⁴⁴. Innymi słowy, jest to konsument sceptyczny wobec kierowanych do niego praktyk handlowych, który rozważnie i ostrożnie korzysta ze stworzonych możliwości wyboru i samodzielnie potrafi się poruszać na wspólnym rynku europejskim. W doktrynie podkreśla się jednakże, że wzorzec przeciętnego konsumenta jest tylko pewnego rodzaju narzędziem, który powinien być elastycznie dostosowywany zarówno do kategorii konsumentów, jak i rodzaju transakcji i jej przedmiotu¹⁴⁵.

¹⁴¹ Wyrok TSUE z 4 października 2018 r. w sprawie C-105/17, pkt 28.

¹⁴² M. Sieradzka, *Wzorzec „przeciętnego konsumenta” w dyrektywie 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych i jego implikacje dla prawa polskiego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 6, s. 19.

¹⁴³ H. Schebesta, K.P. Purnhagen, *Island or Ocean: Empirical Evidence on the Average Consumer Concept in the UCPD*, „European of Private Law” 2020, t. 28, nr 2, s. 294-295.

¹⁴⁴ G. Straetmans, *Misleading practices, the consumer information model and consumer protection*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2016, t. 5, nr 5, s. 200.

¹⁴⁵ M. Sieradzka, *Wzorzec „przeciętnego konsumenta”...*, s. 23 i przywołana tam literatura.

W art. 5 ust. 3 dyrektywy 2005/29 „test przeciętnego konsumenta” słusznie zmodyfikowano w przypadku specyficznej grupy konsumentów szczególnie podatnych na daną praktykę lub produkt (ze względu na niepełnosprawność fizyczną lub umysłową, wiek lub łatwowierność). Jeżeli dana praktyka może zniekształcić zachowanie gospodarcze jedynie tych konsumentów, jak np. dzieci, ludzi starszych, to będzie ona oceniana z punktu widzenia przeciętnego członka tej grupy. Ponadto praktyki, które są skierowane do ogółu, ale w rezultacie prawdopodobnie odniosą skutek tylko wobec podatnych (łatwowiernych) konsumentów (ang. *vulnerable consumer*), powinny być także oceniane z punktu widzenia przeciętnego przedstawiciela grupy podatnej na takie praktyki¹⁴⁶. Przedsiębiorca, którego działania handlowe koncentrują się m.in. na specyficznej grupie konsumentów szczególnie wrażliwych, powinien być wyjątkowo ostrożny, by nie zostały one zakwalifikowane jako nękanie lub bezprawny nacisk w rozumieniu art. 8 i 9 dyrektywy 2005/29 i w konsekwencji nie doprowadziły do ich oceny jako agresywnych praktyk handlowych¹⁴⁷.

W najnowszym orzecznictwie TSUE wielokrotnie podkreślał, że przy dokonywaniu wykładni przepisów dyrektywy 2005/29 pojęcie konsumenta ma pierwszorzędne znaczenie oraz że zgodnie z jej motywem 18 dyrektywa jako kryterium oceny posługuje się przeciętnym konsumentem, który jest dostatecznie dobrze poinformowany oraz dostatecznie uważny i ostrożny, z uwzględnieniem czynników społecznych, kulturowych i językowych¹⁴⁸. Zdaniem TSUE pojęcie przeciętnego konsumenta nie ma charakteru statystycznego, zatem w tym kontekście istotną rolę ogrywają sądy krajowe, które, polegając na własnej umiejętności oceny oraz że zgodnie z jej motywem 18 dyrektywa jako kryterium oceny posługuje się przeciętnym konsumentem, który jest dostatecznie dobrze poinformowany oraz dostatecznie uważny i ostrożny, z uwzględnieniem czynników społecznych, kulturowych i językowych¹⁴⁹,

¹⁴⁶ A. Kunkiel-Kryńska, *Nowe rozwiązania...*, s. 33.

¹⁴⁷ P. Fernández Carballo-Calero, *Aggressive Commercial Practices in the Case Law of EU Member States*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2016, t. 5, nr 6, s. 256.

¹⁴⁸ Wyrok TSUE z 12 czerwca 2019 r. w sprawie C-628/17, *Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów przeciwko Orange Polska S.A.*, EU:C:2019:480, pkt 30; wyrok TSUE z 7 września 2016 r. w sprawie C-310/15, *Vincent Deroo-Blanquart przeciwko Sony Europe Limited*, EU:C:2016:633, pkt 32; wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, pkt 51; wyrok TSUE z 8 lutego 2017 r. w sprawie C-562/15, *Carrefour Hypermarchés SAS przeciwko ITM Alimentaire International SASU*, EU:C:2017:95, pkt 31; wyrok TSUE z 26 października 2016 r. w sprawie karnej C-611/14, *przeciwko Canal Digital Danmark A/S*, EU:C:2016:800, pkt 39; wyrok TSUE z 25 lipca 2018 r. w sprawie C-632/16, pkt 56; wyrok TSUE z 3 lutego 2021 r. w sprawie C-922/19, pkt 57.

¹⁴⁹ Wyrok TSUE z 26 października 2016 r. w sprawie C-611/14, pkt 39.

dokonują ustalenia typowej reakcji tego konsumenta na konkretną praktykę. W odniesieniu do określenia „dostatecznie dobrze poinformowanego” konsumenta TSUE stwierdził, że informacje przekazane przez przedsiębiorcę muszą być jasne i adekwatne¹⁵⁰, tylko bowiem wówczas można mówić o swobodnym i świadomym wyborze konsumenta. W tym kontekście Trybunał podkreślił, że dla konsumenta fundamentalne znaczenie ma uzyskanie przed zawarciem umowy informacji o warunkach umownych i skutkach zawarcia tej umowy, ponieważ to na ich podstawie podejmuje on decyzję, czy zamierza związać się warunkami umownymi sformułowanymi uprzednio przez przedsiębiorcę¹⁵¹.

Z kolei przesłanki wrażliwego konsumenta, a zatem konsumenta, którego cechy takie jak wiek, niepełnosprawność fizyczna lub umysłowa lub łatwowierność czynią szczególnie podatnym na praktykę handlową lub produkt, którego ona dotyczy, stanowiły przedmiot badania Trybunału w postanowieniu *Sting Reality*¹⁵². Zdaniem TSUE zaistnienie sytuacji, w której starsza osoba o znacznym stopniu niepełnosprawności, dysponująca ograniczonymi dochodami, które nie pozwalają jej na spłatę zaciągniętych przez nią długów, zawiera umowę umożliwiającą obejście krajowego przepisu chroniącego konsumentów, świadczy o tym, że przedsiębiorca – nadawca tejże praktyki handlowej – mając świadomość takiego stanu rzeczy, zamierzał wykorzystać szczególnie ciężką sytuację tej osoby, aby wyrzucić wpływ na jej decyzję. Sądowi krajowemu pozostawiono jednak zbadanie całokształtu tych okoliczności, także w aspekcie agresywności tej praktyki handlowej w rozumieniu art. 8 i 9 dyrektywy 2005/29.

Teza zawarta w postanowieniu *Sting Reality* nie zaskakuje. Słusznie TSUE stwierdził, że przedsiębiorca musiał mieć pełną świadomość co do występujących u konsumenta ograniczeń w zdolności do oceny całokształtu okoliczności towarzyszących zawarciu transakcji oraz jej treści. Wszakże osoba starsza o znacznym stopniu niepełnosprawności, mająca problemy ze spłatą długów z uwagi na niskie dochody jest klasycznym przykładem przedstawiciela grupy konsumentów szczególnie podatnych na daną praktykę w rozumieniu art. 5 ust. 3 dyrektywy 2005/29. Kontekst zawarcia umowy oraz jej skutki (umożliwienie obejścia krajowego przepisu chroniącego konsumentów) wskazują na duże prawdopodobieństwo wykorzystania przez przedsiębiorcę w sposób intencjonalny przymusowej sytuacji i niedoświadczenia

¹⁵⁰ Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, pkt 45; wyrok TSUE z 12 czerwca 2019 r. w sprawie C-628/17, pkt 34; wyrok TSUE z 3 lutego 2021 r. w sprawie C-922/19, pkt 55.

¹⁵¹ Wyrok TSUE z 7 września 2016 r. w sprawie C-310/15, pkt 40.

¹⁵² Postanowienie TSUE z 2 lipca 2020 r. w sprawie C-853/19, *Sting Reality*, EU:C:2020:522.

konsumenta, co niewątpliwie wyczerpuje znamiona agresywnej praktyki handlowej w rozumieniu art. 8 w zw. z art. 9 lit. c). Jednakże wnikliwe zbadanie sprawy pozostawiono sądowi krajowemu.

4. Podsumowanie

Dyrektywa 2005/29 pozostaje od lat przedmiotem licznych dysput prawnych dotyczących skuteczności zwalczania nieuczciwych praktyk handlowych, zarówno w aspekcie materialnoprawnym, jak i procesowym. Jak każdy akt prawny, generuje też nieuniknione niejasności interpretacyjne orzeczników. Poddane badaniu orzecznictwo TSUE z ostatnich pięciu lat do pewnego stopnia wypełnia rolę ujednolicania reguł oraz klaryfikuje najbardziej newralgiczne pojęcia objęte treścią dyrektywy.

Większość wniosków wypływających z orzeczeń Trybunału w analizowanym przedziale czasowym (2016–2021) wpisywała się w dotychczasową linię orzeczniczą, jednakże niektóre tezy budziły zastrzeżenia doktryny¹⁵³. Punktowano niespójność argumentacji oraz zbyt daleko idącą wstrzeźliwość w zakresie konstruktywnych uwag¹⁵⁴, a nawet oceniono wyrok TSUE jako istotny błąd, który prędzej czy później powinien być naprawiony¹⁵⁵.

Na podstawie przedstawionego orzecznictwa TSUE można sformułować następujące wnioski w odniesieniu do relacji przepisów dyrektywy 2005/29 do innych unijnych lub krajowych norm szczególnych oraz jej zakresu podmiotowego. Po pierwsze, zdaniem TSUE, kluczowe znaczenie ma ustalenie konsekwencji harmonizacji zupełnej przyjętej przez dyrektywę 2005/29. Za wyjątkiem kwestii wyraźnie w dyrektywie wskazanych, państwa członkowskie nie mogą bowiem przyjmować ani bardziej restrykcyjnych, ani bardziej liberalnych środków w obszarze objętym dyrektywą, nawet gdyby miało to na celu podwyższenie skuteczności ochrony konsumentów. Z orzeczeń TSUE wynika, że w świetle tej metody należy dokonywać w pierwszej kolejności wykładni postanowień dyrektywy 2005/29. Po drugie, dyrektywa 2005/29 jest regulacją ramową o charakterze *lex generalis* tzn. że jej postanowienia znajdują zastosowanie tylko w takim zakresie, w jakim w danym sektorze nie istnieją inne regulacje szczegółowe. W sytuacji zatem istnienia szczegółowego uregulowania harmonizującego dany aspekt, będzie ono miało pierwszeństwo przed postanowieniami dyrektywy. Po trzecie, dyrektywę stosuje się co do zasady

¹⁵³ Szerzej zob. M. Namysłowska, *Trudne relacje...*, s. 33-38.

¹⁵⁴ A. Jabłonowska, *Wpływ dyrektywy...*, s. 31.

¹⁵⁵ Szerzej zob. B. Duivenvoorde, *The CJEU Decision in Citroën/ZLW...*, s. 77-80.

do relacji B2C, zaś wyjątkowo B2B w sytuacji, gdy państwo członkowskie objęło te relacje zasadami wyznaczonymi przez dyrektywę 2005/29. Niezbędne jest ustalenie statusu podmiotów danej praktyki handlowej w kontekście definicji legalnych przedsiębiorcy i konsumenta z uwzględnieniem wytycznych TSUE w tym zakresie. Z orzeczeń TSUE wynika przy tym wyjątkowa doniosłość modelu przeciętnego konsumenta jako determinanta oddziaływania dyrektywy oraz decydującego miernika nieuczciwości danej praktyki handlowej.

Truizmem jest stwierdzenie, że przyjęte na podstawie dyrektywy 2019/2161 zmiany dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych nie wyeliminują wątpliwości interpretacyjnych. Z uwagi na fakt, że zmiany te obowiązują od 7 stycznia 2020 r., zostały zasygnalizowane w niniejszym opracowaniu w kontekście zakresu stosowania dyrektywy 2005/29, pomimo że termin ich implementacji upływa z dniem 28 listopada 2021 r. TSUE bowiem konsekwentnie wskazuje, że w okresie przewidzianym na dokonanie transpozycji dyrektywy państwa członkowskie są zobowiązane do powstrzymania się od przyjmowania przepisów, których charakter poważnie zagraża osiągnięciu celu tej dyrektywy¹⁵⁶. Obowiązek ten wiąże wszystkie władze publiczne danego państwa członkowskiego, włącznie z władzą sądowniczą. Według TSUE, sądy krajowe powinny zatem powstrzymać się w okresie transpozycji dyrektywy, czyli od daty jej wejścia w życie do terminu implementacji, od dokonywania wykładni prawa wewnętrznego w sposób poważnie zagrażający osiągnięciu wskazanego w dyrektywie celu¹⁵⁷. Co szczególnie istotne, TSUE dopuścił też możliwość zdawania przez sądy krajowe pytań prejudycjalnych przed upływem terminu implementacji dyrektywy¹⁵⁸. Z orzecznictwa wynika bowiem, że do zakresu zastosowania dyrektywy należą nie tylko przepisy krajowe, których wyraźnym celem jest transpozycja przepisów dyrektywy, lecz – od dnia wejścia w życie tej dyrektywy – również wcześniej już obowiązujące przepisy krajowe, które mogą mieć wpływ na zapewnienie zgodności prawa krajowego z tą dyrektywą¹⁵⁹.

Wprowadzone do dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych zmiany nie doprowadziły zasadniczo do zdezaktualizowania tez objętych

¹⁵⁶ Wyrok TSUE z 23 kwietnia 2009 r. w sprawach połączonych C-261/07 i C-299/07, *VTB-VAB NV przeciwko Total Belgium i Galatea BVBA przeciwko Sanoma Magazines Belgium NV*, EU:C:2009:244, pkt 38.

¹⁵⁷ Tamże, pkt 39 i przywołany tam wyrok z 4 lipca 2006 r. w sprawie C-212/04, *Konstantinos Adeneler i inni przeciwko Ellinikos Organismos Galaktos (ELOG)*, EU:C:2006:443.

¹⁵⁸ M. Namysłowska, *Charakter prawny listy nieuczciwych praktyk handlowych. Glosa do wyroku TSUE z dnia 23 kwietnia 2009 r., C-261/07 i C-299/07*, LEX/el. 2010.

¹⁵⁹ Tamże, pkt 35.

najnowszym orzecnictwem TSUE. Jedynie w sprawie *Bankia* część wniosków Trybunału w przedmiocie braku uregulowania w dyrektywie 2005/29 indywidualnych środków ochrony kontraktowej konsumentów zostanie pozbawiona znaczenia. Okoliczność ta nie powinna mieć jednak istotnego wpływu na główny tok rozważań TSUE i ostateczną konkluzję odnośnie do konkretnego stanu faktycznego sprawy *Bankia*.

Aktualnie na rozstrzygnięcie Trybunału oczekuje pięć wniosków o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym. Pytania dotyczą interpretacji przepisu objętego punktem 26 załącznika I do dyrektywy w kontekście reklamy indywidualnej spełniającej przesłanki namawiania¹⁶⁰, klauzuli generalnej i zaniechania wprowadzającego w błąd w rozumieniu art. 7 dyrektywy 2005/29 wobec braku udzielenia konsumentowi przez ubezpieczyciela lub ubezpieczającego oferującego ubezpieczenie na życie wymaganych informacji¹⁶¹, punktu 11 załącznika I w zakresie wątpliwości co do interpretacji pojęcia zapłaty za promocję produktu jako każdego rodzaju świadczenia wzajemnego tj. zapłaty w pieniądzu, towarami czy usługami, czy tylko zapłaty w pieniądzu¹⁶², definicji przedsiębiorcy w rozumieniu art. 2 lit. b) dyrektywy 2005/29 w odniesieniu do osoby działającej w charakterze pośrednika w związku z zakupem biletu przez konsumenta¹⁶³ oraz zaniechania wprowadzającego w błąd w kontekście oprocentowania w umowie o kredyt konsumencki, a także interpretacji pojęcia istotnego zniekształcenia zachowania gospodarczego konsumenta w rozumieniu art. 5 ust. 2 lit. b) dyrektywy 2005/29¹⁶⁴.

Wykładni Trybunału wymagać będą zatem zarówno definicje z art. 2 dyrektywy 2005/29, jej przepisy szczegółowe, jak i zakazy z załącznika I. W części pytań prejudycjalnych pojawia się kwestia wzajemnej relacji postanowień dyrektywy w aspekcie ich struktury piramidalnej i stopniowości potencjalnej nieuczciwości danej praktyki. Niewykluczone, że odpowiadając na niektóre z nich, TSUE zobowiązany będzie w pierwszej kolejności do dokonania oceny zakresu unormowań dyrektywy 2005/29 w stosunku do aktów prawnych o charakterze sektorowym w sposób szczegółowy regulujących kwestie materialnoprawne ochrony konsumenta. Analiza tych wniosków skłania do refleksji, że wykładnia dyrektywy nie jest ani wyczerpująca ani kompleksowa, zaś te jej obszary, które dotychczas uchodziły za wszechstronnie zbadane, niejednokrotnie wymagają ponownej egzegezy na skutek dynamicznej

¹⁶⁰ Por. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-102/20.

¹⁶¹ Por. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-143/20.

¹⁶² Por. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-371/20.

¹⁶³ Por. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-536/20.

¹⁶⁴ Por. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-689/20.

transformacji gospodarki globalnej, która relacje konsumentów z biznesem przeniosła w znacznej mierze do świata wirtualnego.

Bibliografia

Wykaz aktów prawnych

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1740, 2320.
- Dyrektywa Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich, Dz.Urz. UE L 95 z 21.04.1993 r., s. 29-34.
- Dyrektywa 98/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 lutego 1998 r. w sprawie ochrony konsumenta przez podawanie cen produktów oferowanych konsumentom, Dz.Urz. UE L 80 z 18.03.1998 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 maja 1999 r. w sprawie niektórych aspektów sprzedaży towarów konsumpcyjnych i związanych z tym gwarancji, Dz.Urz. UE L 171 z 7.07.1999 r., s. 12-16.
- Dyrektywa 2000/31/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego, Dz.Urz. UE L 178 z 17.07.2000 r.
- Dyrektywa 2002/22/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 marca 2002 r. w sprawie usługi powszechnej i związanych z sieciami i usługami łączności elektronicznej praw użytkowników, Dz.Urz. UE L 108 z 24.04.2002 r., s. 51-77.
- Dyrektywa 2005/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 maja 2005 r. dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym oraz zmieniająca dyrektywę Rady 84/450/EWG, dyrektywy 97/7/WE, 98/27/WE i 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz.Urz. UE L 149 z 11.06.2005 r., s. 22-39.
- Rozporządzenie (WE) nr 1924/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych dotyczących żywności, Dz.Urz. UE L 404 z 30.12.2006 r., s. 9-25.
- Ustawa z dnia 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, t.j. Dz.U. 2017, poz. 2070.

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/30/UE z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie wskazania poprzez etykietowanie oraz standardowe informacje o produkcie, zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią, Dz.Urz. UE L 153 z 18.06.2010 r., s. 1-12.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz.Urz. UE L 304 z 22.11.2011 r., s. 64-88.
- Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) nr 665/2013 z dnia 3 maja 2013 r. uzupełniające dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/30/UE w odniesieniu do etykietowania energetycznego odkurzaczy, Dz.Urz. UE L 192 z 13.07.2013 r., s. 1-23.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1128 z dnia 14 czerwca 2017 r. w sprawie transgranicznego przenoszenia na rynku wewnętrznym usług online w zakresie treści, Dz.Urz. UE L 168 z 30.6.2017 r., s. 1.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/302 z 28.02.2018 r. w sprawie nieuzasadnionego blokowania geograficznego oraz innych form dyskryminacji klientów ze względu na przynależność państwową, miejsce zamieszkania lub miejsce prowadzenia działalności na rynku wewnętrznym oraz w sprawie zmiany rozporządzeń (WE) nr 2006/2004 oraz (UE) 2017/2394 i dyrektywy 2009/22/WE, Dz.Urz. UE L 601 z 2.03.2018 r., s. 1.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiająca Europejski kodeks łączności elektronicznej, Dz.Urz. UE L 321 z 17.12.2018 r., s. 36-214.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2161 z dnia 27 listopada 2019 r. zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 98/6/WE, 2005/29/WE oraz 2011/83/UE w odniesieniu do lepszego egzekwowania i unowocześnienia unijnych przepisów dotyczących ochrony konsument, Dz.Urz. UE L 328 z 18.12.2019 r., s. 7-28.

Orzecznictwo

- Wyrok TSUE z 17 lipca 1997 r., C-28/95, *A. Leur-Bloem przeciwko Inspecteur der Belastingdienst / Ondernemingen Amsterdam 2*, EU:C:1997:369.

- Wyrok TSUE z 7 stycznia 2003 r. w sprawie C-306/99, *Banque internationale pour l'Afrique occidentale SA (BIAO) przeciwko Finanzamt für Großunternehmen in Hamburg*, EU:C:2003:3.
- Wyrok TSUE z 16 lipca 2005 r. w sprawach połączonych C-544/13 i C-545/13, *Abcur AB przeciwko Apoteket Farmaci AB i Apoteket AB*, EU:C:2015:481.
- Wyrok z 4 lipca 2006 r. w sprawie C-212/04, *Konstantinos Adeneler i inni przeciwko Ellinikos Organismos Galaktos (ELOG)*, EU:C:2006:443.
- Wyrok TSUE z 23 kwietnia 2009 r. w sprawach połączonych C-261/07 i C-299/07, *VTB-VAB NV przeciwko Total Belgium i Galatea BVBA przeciwko Sanoma Magazines Belgium NV*, EU:C:2009:244.
- Postanowienie TSUE z 30 czerwca 2011 r., *Wamo BVBA przeciwko JBC NV i Modemakers Fashion NV.*, C-288/10, EU:C:2011:443.
- Wyrok TSUE z 21 grudnia 2011 r. w sprawie C-482/10, *Teresa Cicala przeciwko Regione Siciliana*, EU:C:2011:868.
- Wyrok TSUE z 15 marca 2012 r. w sprawie C-453/10, *Pereničová i Perenič przeciwko SOS financ, spol. s r. o.*, EU:C:2012:144.
- Wyrok TSUE z 18 października 2012 r. w sprawie USA przeciwko *Christine Nolan*, C-583/10, EU:C:2012:638.
- Wyrok TSUE z 14 marca 2013 r. w sprawie C-415/11, *Mohamed Aziz przeciwko Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*, EU:C:2013:164.
- Wyrok TSUE z 13 czerwca 2013 r. w sprawie C-62/12, *Galin Kostow przeciwko Direktor na Direkcija „Obžalwane i upravljenje na izpylnienieto” – grad Warna pri Centralno upravljenje na Nacionalnata agencija za prichodite*, EU:C:2013:391.
- Wyrok TSUE z 3 października 2013 r. w sprawie C-32-12, *Soledad Duarte Hueros przeciwko Autociba SA i Automóviles Citroën España SA*, EU:C:2013:637.
- Wyrok TSUE z 7 listopada 2013 r. w sprawie C-313/12, *Giuseppa Romeo przeciwko Regione Siciliana*, EU:C:2013:718.
- Wyrok TSUE z 4 czerwca 2015 r. w sprawie C-497/13, *Froukje Faber przeciwko Autobedrijf Hazet Ochten BV*, EU:C:2015:357.
- Postanowienie TSUE z 3 września 2015 r. w sprawie C-456/14, *Manuel Orrego Arias przeciwko Subdelegación del Gobierno en Ciudad Real*, EU:C:2015:550.
- Postanowienie TSUE z 28 czerwca 2016 r. w sprawie C-450/15, *Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato/Italsempione przeciwko Spedizioni Internazionali SpA*, EU:C:2016:508.
- Wyrok TSUE z 7 lipca 2016 r. w sprawie C-476/14, *Citroën Commerce*

- GmbH przeciwko Zentralvereinigung des Kraftfahrzeuggewerbes zur Aufrechterhaltung lauterer Wettbewerbs eV (ZLW)*, EU:C:2016:527.
- Wyrok TSUE z 7 września 2016 r. w sprawie C-310/15, *Vincent Deroo-Blanquart przeciwko Sony Europe Limited*, EU:C:2016:633.
- Wyrok TSUE z 21 września 2016 r. w sprawie C-221/15, *Hof van beroep te Brussel przeciwko Etablissements Fr. Colruyt NV*, EU:C:2016:704.
- Wyrok TSUE z 26 października 2016 r. w sprawie karnej C-611/14, *przeciwko Canal Digital Danmark A/S*, EU:C:2016:800.
- Wyrok TSUE z 15 listopada 2016 r. w sprawie C-268/15, *Fernand Ullens de Schooten przeciwko État belge*, EU:C:2016:874.
- Wyrok TSUE z 8 lutego 2017 r. w sprawie C-562/15, *Carrefour Hypermarchés SAS przeciwko ITM Alimentaire International SASU*, EU:C:2017:95.
- Wyrok TSUE z 5 kwietnia 2017 r. w sprawie C-298/15, *UAB „Borta” przeciwko VĮ Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija*, EU:C:2017:266.
- Wyrok z 4 maja 2017 r. w sprawie C-29/16, *Hanse Yachts AG przeciwko Port D’Hiver Yachting SARL i in.*, EU:C:2017:343.
- Wyrok TSUE z 4 maja 2017 r. w sprawie karnej C-339/15 *przeciwko Lucowi Vanderborghtowi*, EU:C:2017:335.
- Wyrok TSUE z 19 października 2017 r. w sprawie C-295/16, *Europamur Alimentación SA przeciwko Dirección General de Comercio y Protección del Consumidor de la Comunidad Autónoma de la Región de Murcia*, EU:C:2017:782.
- Postanowienie TSUE z 26 października 2017 r. w sprawie karnej C-356/16 *przeciwko Wamo BVBA, Lucowi Cecile Jozefowi Van Mol*, EU:C:2017:809.
- Wyrok TSUE z 17 maja 2018 r. w sprawie C-147/16, *Karel de Grote – Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen*, EU:C:2018:320.
- Wyrok TSUE z 13 września 2018 r. w sprawach połączonych C-54/17 i C-55/17, *Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato przeciwko Wind Tre i Vodafone Italia*, EU:C:2018:710.
- Wyrok TSUE z 19 września 2018 r. w sprawie C-109/17, *Bankia SA przeciwko Juanowi Carlosowi Mariemu Merinowi i in.*, EU:C:2018:735.
- Wyrok TSUE z 4 października 2018 r. w sprawie C-105/17, *Komisja za zashtita na potrebitelite przeciwko Evelinie Kamenovej*, EU:C:2018:808, pkt 20.
- Wyrok Sądu UE z 8 listopada 2018 r. w sprawie T-544/13 RENV *Dyson przeciwko Komisja*, EU:T:2018:761.
- Wyrok TSUE z 12 czerwca 2019 r. w sprawie C-628/17, *Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów przeciwko Orange Polska S.A.*, EU:C:2019:480.

- Wyrok TSUE z 5 grudnia 2019 r. w sprawach połączonych C-708/17 i C-725/17, „EVN Bulgaria Toplofikatsia” EAD przeciwko Nikolinie Stefanovej Dimitrovej i „Toplofikatsia Sofia” EAD przeciwko Mitkowi Simeonovi Dimitrovowi, EU:C:2019:1049.
- Postanowienie TSUE z 2 lipca 2020 r. w sprawie C-853/19, *Sting Reality*, EU:C:2020:522.
- Wyrok TSUE z 10 września 2020 r. w sprawie C-363/19, *Konsumentombudsmannen przeciwko Mezina AB*, EU:C:2020:693.
- Wyrok TSUE z 3 lutego 2021 r. w sprawie C-922/19, *Stichting Waternet przeciwko MG*, EU:C:2021:91.

Dokumenty urzędowe

- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Strategia jednolitego rynku cyfrowego dla Europy, COM(2015) 192 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/ALL/?uri=celex:52015DC0192> [dostęp: 21.07.2021].
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego z dnia 11.04.2018 r. COM(2018) 183 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0183> [dostęp: 21.07.2021].
- Opinia rzecznika generalnego M. Szpunara z 31 maja 2018 r. w sprawie C-105/17.
- Opinia rzecznika generalnego P. Mengozziego przedstawiona 16 grudnia 2015 r. w sprawie C-476/14.
- Opinia rzecznika generalnego Saugmandsgaard Øe w sprawie *Dyson Ltd przeciwko BSH Home Appliances NV*, C-632/16.
- Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-102/20.
- Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-143/20.
- Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-371/20.
- Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-536/20.
- Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-689/20.

Publikacje

- Duivenvoorde B, *The CJEU Decision in Citroën/ZLW: Ready for REFIT?*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2017, t. 6, nr 2, s. 77-80.

- Durovic M., *Bright Future for EU Consumer Law?*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2019, t. 8, nr 6, s. 217-218.
- Durovic M., *The Meaning of the Notion ‘Commercial Practice’ under EU Law: UPC Magyarország*, „European Review of Contract Law” 2016, nr 1, s. 57-71, <https://doi.org/10.1515/ercl-2016-0004>.
- Fernández Carballo-Calero P., *Aggressive Commercial Practices in the Case Law of EU Member States*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2016, t. 5, nr 6, s. 255-261.
- Grochowski M., *Wadliwość umów konsumenckich (w świetle przepisów o nieuczciwych praktykach rynkowych)*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 7, s. 59-71.
- Jabłonowska A., *Wpływ dyrektywy 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych na krajowe normy proceduralne. Glosa do wyroku TS z dnia 19 września 2018 r., C-109/17, Bankia SA przeciwko Juanowi Carlosowi Mariemu Merinowi i in.*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2019, nr 11, s. 25-32.
- Keirsbilck B., *The UCPD’s Notion of “Commercial Practice”: UPC Magyarország*, „Common Market Law Review” 2016, t. 53, nr 2, s. 527-542.
- Koolen C., *Vacuum Cleaner Energy Labels and Misleading Commercial Practices: EU Consumers Left in the Dust? A Case Annotation of C-632/16 Dyson Ltd v BSH Home Appliances NV*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2019, t. 8, nr 2, s. 82-88.
- Kotowicz B., Sieradzka M., Zawisza M., *Żądanie unieważnienia umowy na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym jako postać roszczenia o przywrócenie stanu poprzedniego. Glosa do uchwały SN z dnia 11 września 2020 r., III CZP 80/19*, „internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2020, nr 7, s. 142-149.
- Kunkiel-Kryńska A., *Metody harmonizacji prawa konsumenckiego w Unii Europejskiej i ich wpływ na procesy implementacyjne w państwach członkowskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Kunkiel-Kryńska A., *Nowe rozwiązania prawa ochrony konsumenta w dyrektywie o nieuczciwych praktykach handlowych*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2007, nr 8, s. 26-37.
- Loos M.B.M., *The Modernization of European Consumer Law (Continued): More Meat on the Bone After All*, „European Review of Private Law” 2020, t. 28, nr 2, s. 407-424.

- Maliszewska-Nienartowicz J., *Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych – pierwszy etap wspólnotowego prawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji?*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, nr 1, s. 21-26.
- Manowska M. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. T. II. Art. 478-1217*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX.
- Namysłowska M., *Charakter prawny listy nieuczciwych praktyk handlowych. Glosa do wyroku TS z dnia 23 kwietnia 2009 r., C-261/07 i C-299/07*, LEX/el. 2010.
- Namysłowska M., *Dziesięć lat dyrektywy 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 3, s. 4-9.
- Namysłowska M., *Ponownie wezwana do odpowiedzi, czyli jak dziś oceniam regulację reklamy wprowadzającej w błąd i reklamy porównawczej*, [w:] J. Barta, J. Chwalba, R. Markiewicz, P. Wasilewski (red.), *Qui bene dubitat, bene sciet. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Nowińskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 437-450.
- Namysłowska M., *Stosowanie dyrektywy 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych w świetle pierwszego sprawozdania Komisji*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2014, nr 2, s. 26-31.
- Namysłowska M., *Trudne relacje między nieuczciwością B2C a nieuczciwością B2B. Glosa do wyroku TS z dnia 19 października 2017 r., C-295/16, Europamur Alimentación*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2018, nr 4, s. 33-38.
- Pavillon C., *Private Enforcement as a Deterrence Tool: a Blind Spot in the Omnibus-Directive*, „European Review of Private Law” 2019, t. 27, nr 6, s. 1297-1328.
- Piesiewicz P.F., *Problematyka zakazu reklamowania się podmiotów leczniczych oraz lekarzy w świetle Kodeksu Etyki Lekarskiej, prawa krajowego oraz prawa unijnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2019, nr 3, s. 122-144.
- Schebesta H., Purnhagen K.P., *Island or Ocean: Empirical Evidence on the Average Consumer Concept in the UCPD*, „European of Private Law” 2020, t. 28, nr 2, s. 294-295.
- Sieradzka M., *Ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
- Sieradzka M., *Wzorzec „przeciętnego konsumenta” w dyrektywie 2005/29/WE o nieuczciwych praktykach handlowych i jego implikacje dla prawa polskiego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 6, s. 19-23.

- Straetmans G., *Misleading practices, the consumer information model and consumer protection*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2016, t. 5, nr 5, s. 199-210.
- Van Duin J.M.L., Leone C., *The Real (New) Deal: Levelling the Odds for Consumer-Litigants: On the Need for a Modernization, Part II*, „European Review of Private Law” 2019, t. 27, nr 6, s. 1227-1249.